

Линус Вестхойзер и Томас Лукс

Класово съзнание и гласуване

Класата като политически компас?

Анализ на ФФЕ

Септември 2024 г.

Фондация Фридрих Еберт

Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ) е основана през 1925 г. и е политическата фондация с най-богата историческа традиция в Германия. И до ден днешен тя остава вярна на завета на президента, чието име носи, и работи, за да популяризира основните ценности на социалдемократията: свобода, справедливост и солидарност. По отношение на философските си ценности тя е свързана със социалдемократията и свободните профсъюзи.

ФФЕ насърчава и подпомага социалдемократията преди всичко чрез:

- работа за политическо образование с цел укрепване на гражданското общество;
- консултации по политически въпроси;
- международно сътрудничество с офиси в чужбина в над 100 държави;
- подкрепа за даровити студенти;
- опазване на колективната памет на социалдемократията, включително с архив и библиотека.

Отдел „Анализ, планиране и консултиране“ на ФФЕ

Отделът „Анализ, планиране и консултиране“ на ФФЕ се смята за система за ранно предупреждение и за мозъчен тръст на социалдемократията. Той съгласува анализите и дискусиите. Отделът обединява експертни знания от областта на науката, гражданското общество, бизнеса, администрацията и политиката. Неговата цел е да консултира политически и синдикални представители, отговарящи за вземането на решения, по въпросите на настоящи и бъдещи предизвикателства и да стимулира развитието на социално-политическия дебат.

Анализи на ФФЕ

Анализите на ФФЕ са широкообхватни проучвания, които изследват социално-политически въпроси. Тяхното предназначение и цел е да предоставят разумни препоръки за политически действия въз основа на емпиричните изводи.

За авторите

Линус Вестхойзер е доктор на науките и изследовател в Хумболтовия университет на Берлин. Занимава се с изучаването на структурата на политическите конфликти, класите и морала.

Томас Лукс е преподавател в Института за социални науки към Хумболтовия университет на Берлин. Неговото изследване върху политическата социология на неравенството е получило наградата на Фондация „Фриц Тисен“.

През 2023 г. Линус Вестхойзер и Томас Лукс, заедно със Щефен Мау, публикуват широко обсъжданата и спечелила множество награди книга „Тригерни точки: Консенсус и конфликт в съвременното общество“ /Trigger Points: Consensus and Conflict in Contemporary Society/.

Отговорен във ФФЕ за настоящата публикация

Ян Никлас Енгелс, старши сътрудник по емпирични социални изследвания и проучване на тенденциите към Отдела за анализ и планиране.

Класово съзнание и гласуване

Класата като политически компас?

4	1	УВОД
6	2	ФОРМИРАНЕТО НА КЛАСИТЕ КАТО ПРОЦЕС НА УЧЕНЕ
7	3	ИДЕНТИЧНОСТ, ИНТЕРЕС, СТАТУТ: ТРИ ИЗМЕРЕНИЯ НА КЛАСОВОТО СЪЗНАНИЕ
9	4	КЛАСОВОТО СЪЗНАНИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ЛАГЕРИ
12	5	ДАННИ И ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЯ
14	6	КОНСТАТАЦИИ: КЛАСИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ЛАГЕРИ
16	7	ЛЯВО КЛАСОВО СЪЗНАНИЕ, ДЯСНО КЛАСОВО СЪЗНАНИЕ?
18	8	КАКЪВ ВИД СЪЗНАНИЕ „ЗА СЕБЕ СИ“ ИМА РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА?
21	9	ОБОБЩЕНИЕ : ДЯСНА ИДЕНТИЧНОСТ, ЛЕВИ ИНТЕРЕСИ?
24	10	ПРИЛОЖЕНИЕ
28		Списък на изображенията
28		Библиография

1 УВОД

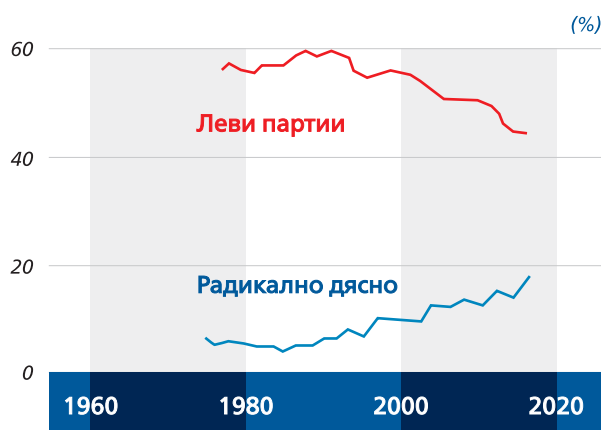
Коя е „естествената“ партия, към която се обръщат работниците? На кого дават доверието си гласоподавателите, когато трябва да се представляват интересите на наемните работници? И кой говори от името на „борците“ от ниските слоеве на социалната йерархия? Тези въпроси са от централно значение както за класическия канон на политическата социология, така и за разбирането на социалдемократическите партии за тях самите. Днес те се сблъскват с нов политически вирус: неотдавнашните избори и проучвания разкриха дълбокаващата се криза в легитимирането на партийната система, която криза има своя социален епицентър в работническата класа. Тук подкрепата за утвърдените партии, включително онези вляво от центъра, се руши много по-силно, отколкото в останалата част на обществото. И главно „Алтернатива за Германия“ е тази, която запълва празнината. В следизборните социологически проучвания на изборите за Европейски парламент през 2024 г. в Германия, „Алтернатива за Германия“ спечели 33 процента от гласа на участниците в анкетите, които се определят професионално в категорията „работници“. За сравнение, четирите партии, които могат да бъдат описани като стоящи вляво от центъра – Германската социалдемократическа партия /ГСДП/, „Зелените“, „Съюзът на Сара Вагенкнехт“ и „Левицата“ – заедно привлякоха само 27 процента от гласовете. Традиционните широкоспектърни партии на Християндемократическия съюз /ХДС/ и ГСДП съвместно спечелиха съвсем малко повече работнически гласове, отколкото спечели сама „Алтернатива за Германия“. Партиите в правителството на т.н. „светофарна коалиция“ останаха значително назад с общо 21 процента.

Това продължава една тенденция, която се наблюдава от десетилетия. Като част от демобилизацията на демократичните класови конфликти, принадлежността на работниците към политически партии е станала много по-слаба в сравнение с останалата част на населението (Dörre 2020; Beck and Westheuser 2022). В частност, младите поколения работници са изгубили своята връзка с левите партии, които някога възникнаха в резултат от историческия процес на демократична мобилизация сред работническата класа (виж Evans and Tilley 2017 и Фигура 1). Приватизмът, оттеглянето, политическото недоверие и нарастващото въздържане от гласуване все повече изместват тази традиционна политическа привързаност (Rennwald 2020: Глава 4). На всичкото отгоре, радикалните десни партии успяха постепенно да спечелят едно значително и нарастващо малцинство от работническата класа. Между изборите за Европейски парламент през 2014 и 2024 г. делът на гласоподавателите от работническата класа за „Алтернатива за Германия“ е нараснал повече от три пъти, докато този на ГСДП е намалял с повече от половината през същия период. Освен това се забелязва придвижване вдясно не само сред онези, които се класифицират

Електорално поведение на работническата класа в Европа 1978–2014

Фигура 1

Дял на гласоподавателите на левите партии (социалдемократи, социалисти, комунисти, зелени, леви партии) и радикалните десни партии

Източник: Gingrich 2017, стр. 48

като работническа класа според професията си, но и сред онези, които – съгласно субективната им оценка – имат „нисък стандарт на живот“. Това илюстрира, че десните тенденции се съотнасят не само с една обективна позиция сред работническата класа, но също и със субективно преживявани форми на лишения и социално обезценяване (виж Gidron and Hall 2017). Изглежда, че усещането да бъдеш на дъното на обществото материално или с оглед на социалното признание все повече върви ръка за ръка с политически завой към радикалното дясно.

Хетерогенните политически тенденции сред работническата класа изобщо не са нови. Въпреки че в исторически план работническата класа е била мобилизирана предимно от социалдемократически и социалистически партии, тя винаги е била разделена в различни идеологически фракции и „социално-морални среди“ (Lepsius 1993; Bartolini 2000). Консервативните и християндемократически партии също култивираха у работническата класа една специфично консервативна идентичност, дефинирана например от религиозно оформеното разбиране за достойнството на труда и ролята на работещия човек като осигуряващ семейството, или дефинирана като покровителствен договор между работници и работодатели (Stjerno 2010: Глава 6; Arndt and Rennwald 2017). Аналогично, винаги е имало авторитарни и крайни десни тенденции, както става явно от подкрепата за фашизма сред части от работническата класа (виж например Jünger 1932; Lipset 1959; Vester

et al. 2001). Исторически погледнато, крайнодесните елементи винаги са оставали малцинство сред работническата класа. Това се променя днес в места като Австрия и Швейцария, където виждаме как кризата в лявото политическо представителство на работническата класа може да доведе до консолидирана хегемония на радикалното дясно. В тези страни някои избори разкриха *абсолютни* мнозинства на гласуващите за десни популистски партии работници, достигащи ниво, където асоциацията между класовата принадлежност и крайнодясната политика става част от здравия разум. При тези обстоятелства става все „по-нормално“ или дори „очевидно само по себе си“, че хора, които виждат себе си като работническа класа или мислят за себе си като за част от ниските ешелони на социалната йерархия, биха гласували за радикалното дясно; или че именно десните популисти са онези, които представляват работническите интереси. Това е равносилно на явление, което не е без прецедент, но е исторически рядко: а именно отвлечането на класовото съзнание на работниците от дясното.

Докъде е стигнал този процес в Германия? Колко здрава е оставащата връзка между класовото съзнание и левите политически тенденции? Дали усещането за класово съзнание имунизира хората срещу десния екстремизъм? И в каква степен дясноцентристките партии също могат да мобилизират някакъв вид съзнание на работническа класа? В следващите редове възнамеряваме да изследваме тези въпроси емпирично, на базата на данните от проучването. Ще разгледаме степента, в която идентифицирането с работническата класа и нейните интереси може да функционира като вид политически компас – с други думи, дали то върви заедно с конкретни предпочитания при гласуването.

По-конкретно, ние идентифицираме три измерения на класовото съзнание: класови интереси, класова идентичност и вид субективно позициониране в йерархиите на социалния статут, което терминологично определяме като „съзнание на субординацията“ или чувството да си на дъното (*Unten-Bewusstsein*). По отношение и на трите разглеждаме как се съотнасят с обективните класови позиции и различни политически тенденции. В този смисъл се придържаме към последните изследвания, които очертават политическото пространство като структурирано не просто по линията „ляво – дясно“, но и с оглед на оформянето на три полюса (Oesch and Rennwald 2018): лявоцентристки лагер, включващ ГСДП, „Зелените“ и „Левицата“; дясноцентристки лагер с ХДС и Свободната демократическа партия /СДП/; и радикалния десен лагер, представен от „Алтернатива за Германия“.¹ Най-напред проследяваме връзката между класовото съзнание и електоралните намерения сред населението като цяло, а после разглеждаме отблизо и работническата класа.

¹ „Съюзът на Сара Вагенкнехт“ все още не е включен в нашите данни.

ФОРМИРАНЕТО НА КЛАСИТЕ КАТО ПРОЦЕС НА УЧЕНЕ

Както споменахме в началото, въпросите на класовото съзнание, неговото формиране и политическа мобилизация са дългосрочни теми в социологията (виж например Marx [1852] 2009; Weber [1922] 1985: Глава 4; Mannheim 1929). Тази концепция до голяма степен се появява в резултат от усилията да се осигури теоретична гледна точка на социалната наука въз основа на историческия опит на работническото движение. Чрез процеса на историческо учене това движение овластява милиони обикновени хора в целия свят да поставят под въпрос самите основи на своите условия на живот и труд и да се обединят в колективно действие за общите си интереси (Vester 1970). Една от най-значимите политически идентичности на днешното време възниква от разнообразната съвкупност от самовъзприятия на работещите хора на база място, сектор и професия, обединени под флага „работническа класа“ или „пролетариат“. Така в социологията класовото съзнание принципно се идентифицира със социалната осъзнатост на работническата класа за нейните колективни интереси, както и с формата на идентификация и образуването на група, чрез което членовете на класата се научават да действат солидарно един с друг, докато се противопоставят на други класи (Mann 1973; Wright 1997: 379).

Формирането на класата е термин, чрез който социологията и социалната история изучават комплексните механизми, участващи в превръщането на общите обективни условия в колективно и политически видимо класово съзнание (Butler and Savage 2013; Fantasia 1995). Британският историк Е. Р. Thompson описва това формиране като „събитие“:

Класата се случва, когато няколко души, в резултат от общ опит (онаследен или споделен), чувстват и формулират идентичността на техните интереси както между тях самите, така и спрямо други хора, чиито интереси са различни от (и обикновено се противопоставят на) техните... Класовото съзнание е начинът, по който с този опит се бори от гледна точка на културата. (Thompson 1987: 7f)

Следователно, на съзнанието е придадена ключова посредническа роля между обективните връзки и съвместното действие. Pierre Bourdieu (1987) например говори за класите, идентифицирани посредством социологически анализи, като просто за „класи на хартия“, които остават празни откъм реалност, докато не се изпълнят с живот чрез субективните процеси на формиране на идентичност и политическа организация. Calhoun (1982) дори твърди, че материалните класови

позиции могат да имат политически ефект само ако членовете на класите възприемат и себе си като такива (виж също Steinberg 1994). В същото време, изследвания още в самото начало наблюдават случаи, в които обективната класова позиция и идентичност не съвпадат (виж Achterberg and Houtman 2006), както, когато членове на доминирани класи действат срещу собствените си интереси или се идентифицират с управляващите класи (виж например Gramsci 1971; Jackman and Jackman 1983; по-отскоро – Sosnaud et al. 2013; D'Hooghe et al., 2018). Тази тема придоби популярност в марксизма. Противно на пародиите на политическите анализи на Маркс, според които политическото класово съзнание на пролетариата и буржоазията произтича „автоматично“ от тяхната социална позиция, Маркс – и много марксисти след него – живо се интересуват от процесите на безуспешно формиране на съзнание. Те се опитват да разберат неуспешното превръщане на обективните класови интереси в политическо класово действие или изместването на класовите от други идентичности, напр. въз основа на религия, етническа или национална принадлежност. Формулирайки като парадигма още в „The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte“, Маркс пише за дребните френски собственици от средата на деветнадесети век, че доколкото „идентичността на техните интереси не формира общност, национална свързаност и политическа организация сред тях, те не съставляват класа. Следователно те са неспособни да отстояват класовия си интерес от свое име“ и представляват колектив „толкова, колкото картофите в един чувал представляват чувал с картофи“ (Marx (1852) 1961: 198, курсивът е наш). Последващите изследвания идентифицират тази демобилизация на класите като историческата норма, докато развитието на класовото съзнание на свой ред започва да се разглежда като политическо и организационно достижение (Dörge, предстояща публикация).

ИДЕНТИЧНОСТ, ИНТЕРЕС, СТАТУТ: ТРИ ИЗМЕРЕНИЯ НА КЛАСОВОТО СЪЗНАНИЕ

Но какво в действителност означава да виждаш себе си като член на класа? Научните изследвания са разграничили няколко измерения (Mann 1973; Pérez-Ahumada 2014; Stubager and Harrits 2022), всяко от които се фокусира върху различни аспекти. Тук ние се фокусираме върху трите измерения, които споменахме по-горе: *класова идентичност*, *класов интерес* и *нисък субективен статут* [Unten-Bewusstsein]:

— **Класовата идентичност** се отнася до усещането за разполагане в обществото и за групова принадлежност въз основа на икономическите позиции. На най-базово ниво тя има отношение към въпроса дали представата на индивида за себе си е свързана изобщо с икономическите условия, независимо дали това са условия на производство, разпределение на доходите или професионална структура, или дали същият фундаментално отхвърля тази логика на самоопределяне (Mann 1973: 13). В по-широк смисъл, това е въпрос за степента, в която индивидът изпитва родство по отношение на други индивиди, с които живее и работи в сходна позиция, защото например допуска, че споделят ключови преживявания, стойности и интереси. Класовата идентичност може да приеме формата на изпитвано дълбоко чувство за принадлежност, което вдъхва гордост и солидарност и улеснява колективното действие. Но също може да обозначава и твърде неопределена форма на самокатегоризация. Степента, в която класовата идентификация на индивида е централна за неговото разбиране за себе си, може да варира. Една категория като „работническа класа“ може да е съществена част за нечия идентичност. Или може да придобива значение за идентичността само в определени ситуации – например, когато индивидът се изправи срещу работодателите по време на майска демонстрация – а през останалото време да виси неупотребявана в дрешника.

Последните изследвания показват, че хората още използват класови категории, за да опишат себе си и другите. Решаващите опорни точки за такива описания включват доходи и професия, но също и социалната позиция на семейството на индивида (Stubager et al. 2018; Evans et al. 2022; Friedman et al. 2021; Surridge 2007). В същото време стойностни проучвания описват днешната класова идентичност като твърде неопределена, амбивалентна и защитна (Savage 2005). Принадлежността към работническата класа се асоциира не само с нечия професионал-

на позиция, но също и с начина на живот и други културни ориентири, като например този на „обикновен живот“ (Savage 2005; Savage et al. 2001; Sachweh and Lenz 2018).

— **Класовият интерес** (или по-точно по думите на Erik Olin Wright /1997: 501/ „съзнанието за класов интерес“) се отнася до степента, в която наемните работници схващат контраста между собствените им интереси и тези на работодателите, корпорациите, или по-общо казано, капиталовата страна на наемните отношения. С други думи, терминът се отнася до „начина, по който хората определят кои са техните потенциални приятели и потенциални врагове в рамките на икономическата система“ (Wright 1997: 396). Ако класовата идентичност е повече за това как класовата свързаност на индивида оформя неговите културни разбирания за себе си и груповите му принадлежности, класовият интерес има повече общо с колективното съзнание на членовете на класата с оглед на общите икономически интереси и антагонистичните отношения на тези интереси с онези на други класи. Така Michael Mann дефинира съзнанието на работниците за техните интереси като „разбирането, че капиталистът и неговите посредници представляват един устойчив противник“ (Mann 1973: 13). Както предполага терминът „посредници“, класовите интереси често се възприемат под формата на организации, които формулират и организират класовите интереси. При наемните работници, положителното отношение към властта на профсъюзите и критичният поглед към организиранияте сили на работодатели и корпорации могат да бъдат разчетени като знак за съзнание за класови интереси.

Предположенията за специфичните за класата интереси са важни за изследванията, посветени на нагласите за преразпределение (виж по-долу и Eidheim 2024). Обаче често тук интересите са просто изведени от обективни фактори като доходите на хората. Много по-рядко учените изследват дали хората в действителност осъзнават собствените си класови интереси и как те контрастират с интересите на другите класи. Важно изключение са сравнителните изследвания на Erik Olin Wright (1997: глави 13-16). За САЩ, Швеция и Япония Wright показва, че осъзнаването на класовите интереси е най-изразено сред онези наемни работници, които са най-засегнати от експлоатация. В САЩ, по-конкретно, е налице и етнически компонент, в

резултат на което чернокожите работници имат значително по-силен класов интерес от белите работници. Той също показва обаче, че определени членове на средната класа, които имат високи образователни квалификации, но не притежават производствени или финансови активи, също имат изразено чувство за класов интерес, което може да доведе до съюз със съзнанието за класов интерес на работническата класа. Holtmann et al. (1988) възпроизвеждат тези заключения за Западна Германия през осемдесетте години на 20 век.

- **Ниският субективен статут** или, по-точно, съзнанието да си на дъното на социалните йерархии [*Unten-Bewusstsein*] описва третото измерение на класовото съзнание, понякога разглеждано като субективната страна на разслоението. Този термин се отнася до специфичното усещане да си в сравнително непривилегирована и обезценена социална позиция – форма на съзнание, която беше важна в два скорошни научни дебата: първо, дискусията за загубата на статут като едно обяснение на популизма (виж Gidron and Hall 2017), и второ, констатацията за „дихотомната“ структура на работническото съзнание, обичайно правена в изследванията в областта на труда, а именно, че работниците често реконструират социалната си позиция, като се позовават на разграничението между „онези горе“ и „онези долу“ (Popitz et al. (1957) 2018; Kudera et al. 1979). Тази форма на класово съзнание се свързва с отношенията на социалното признание, напр. в контекста на западния статут на ръчния и неквалифициран труд през последните няколко десетилетия (виж Nolan and Weisstanner 2022; за друго мнение виж Oesch and Vigna 2022), или с транспонирането на действащите на работното място йерархии върху обществото като цяло: хора, които нямат думата на работното място, също така възприемат себе си като поначало лишени от власт в обществото.

И в двата случая, съзнанието за статута се опира на йерархичното устройство на онова, което Bourdieu нарича „социално чувство“. Това измерение на класовото съзнание може аналитично да бъде разграничено от идентичност и интерес, макар че трите често се преплитат. То е повече за това „къде стоиш ти“, отколкото за това „кой си ти“ или „кое ти носи полза“. Тази позиция се възприема в сравнителен смисъл, като се определя кой е над и кой е под теб в една мисловна карта на социалната йерархия (Geißler and Weber-Menges 2006; Schultheis 1996).

КЛАСОВОТО СЪЗНАНИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ЛАГЕРИ

Знаем относително малко за политическото значение на класовото съзнание в Германия. Това е въпреки факта, че цяла поредица от важни проучвания на случаи са внесли яснота колко важни са субективните форми на съзнание за отношението между класовата позиция и политиката като цяло и за отношението между работническата класа и десния популизъм в частност (виж например Dörre et al. 2013, 2024). Добре известно е, че моделите в нагласите, които са ключови при избирането на крайнодесни партии – преди всичко, нативизъм, авторитаризъм и популизъм – преобладават много повече сред работническата класа, отколкото сред други класи (Rydgren 2012; Arzheimer 2018), и че скептичното мнение за имиграцията е сравнително по-разпространено сред тази класа (Lindh and McCall 2020). От друга страна, изследванията показват, че по-скоро сред работническата класа има по-силна подкрепа за политиките за преразпределение. Като цяло, мненията сред работническата класа са особено разнородни, включително по темите на миграцията (Teney and Dochow-Sondershaus 2024; Mau et al. 2023). Тъй като работниците са много по-малко замесени във формалната политика, отколкото членовете на средната класа, техните нагласи често се отклоняват от кохерентните системи на политическите идеологии (Damhuis and Westheuser 2024). Електро-налните последици от определени нагласи зависят много

по-категорично от променящата се значимост на различни въпроси в ума на избирателите. Например Abou Chadi et al. (предстояща публикация) показват, че работниците предпочитат социалдемократическите партии, ако те възприемат леви икономически позиции дори ако тези партии спонтанно заемат по-отворени позиции спрямо имиграцията. Класовият интерес надделява над скептицизма към миграцията, поне в този случай.

Както се подразбира от нееднозначното отношение към проблемите на преразпределението и миграцията, много е трудно да се улови постиндустриалното разположение на класите и политиката въз основа на едноизмерното разграничение „ляво – дясно“. Вместо това съвременната политическа наука разглежда партийните позиции и нагласи спрямо две различни измерения: първо, традиционната ос „ляво – дясно“, центрирана върху въпросите на икономическото разпределение, която разграничава егалитарните идеи в полза на преразпределението от по-неолиберални пропазарни ориентации. На второ място е една по-нова ос, често свързвана със степента на културен либерализъм. Тя разграничава някои прогресивни нагласи, например по въпросите на приобщаването, правата на малцинствата и имиграцията, от консервативните такива. В съчетание осите осигуряват двуизмерно политическо пространство, което е показано във Фигура 2.

Схематично представяне на политическото пространство с политически лагери и класи

Фигура 2

Източник: Презентация на авторите, адаптирана от Oesch and Rennwald 2018

Според Oesch and Rennwald (2018) трите главни партийно-политически лагера в Германия могат да бъдат разположени в това пространство, както следва: на по-превзвездеността и културно прогресивен полюс е левият лагер на ГСДП, „Зелените“ и „Левицата“; на скептичния към превзвездеността и културно по-центристки полюс е дясноцентристкия лагер на ХДС и СДП; и на културно много консервативния полюс е радикалният десен лагер, представен от „Алтернатива за Германия“. Въз основа на собствените си изследвания и голям брой проучвания на класовото поведение, свързано с гласуването, в последно време Oesch and Rennwald (2018) също позиционират в това пространство някои класи и класови сегменти на базата на техните идеално-типични профили на нагласите (виж също Achterberg 2006). Онова, което някой може да нарече културна средна класа на така наречените социо-културни професии (като учители или социални работници), стои най-близо до прогресивно левия полюс по отношение на нагласите и до левия лагер, когато се стигне до гласуване. Икономическата буржоазия на служителите от висшето ръководство, собствениците на бизнеси (предприемачи) и самонаетите специалисти (например адвокати и лекари със собствена практика), от друга страна, е по-близо до центристко-дясното поради неговите свободнопазарни пробизнес политики. Позиционирани в културно по-консервативната половина на пространството са работниците и собствениците на малки бизнеси (като собственици на ресторанти или магазини). Съгласно този модел, тези две класи политически попадат между два стола: сред собствениците на малки бизнеси са налице тенденции както към радикалното дясно, така и към центристко-дясното, докато работниците се оказват между техния традиционен политически дом в центристко-лявото и радикалното дясно.

Моделът на Oesch and Rennwald услужливо обобщава заключенията на един по-голям изследователски поток (виж също и Bornschier et al. 2021; Zollinger 2022). Това е удобна за ползване схема, която изобразява общите тенденции и връзки в класово-политическото съзвездие, но не бива да заменя по-задълбочените анализи на класите. Споменатите по-горе заключения относно разнородността на политическите нагласи сред работническата класа например посочват ясно, че би било погрешно работниците да бъдат вмъквани за прегледност в единия или другия политически лагер. Независимо от това, моделът може да е много полезен за сравняване на политическите позиции на класите и партиите, както потвърждава Aiko Wagner (2024), като използва същите данни, които ние ползваме тук. Същевременно моделът взема под внимание само „класите на хартия“, в смисъл на усреднените нагласи и намерения за гласуване сред обективните професионални класи. Въпросът за класовото съзнание, т.е. към коя класа самите интервюирани смятат, че принадлежат, и степента, в която той оформя онова, което те разбират като свои интереси, остава извън картината. В следващите редове ние добавяме някои предварителни про-

зрения за това парче от пъзела, като задаваме въпроса за значението на класовото съзнание с оглед на позиционирането в съвременното политическо пространство. Как са свързани убежденията за класова идентичност, класови интереси и статут с гласуването за центристкия ляв, центристкия десен и радикалният десен политически лагер?

Съществуващите доказателства по този въпрос са доста ограничени, но е налице цяла поредица от предположения и признаци, някои от които са твърде противоречиви. Например дълго време е било приемано, че едно активно класово съзнание тласка хората към леви политически нагласи и ги имунизират срещу десния екстремизъм. Подлежащата хипотеза е, че разбирането на общите класови интереси допринася за солидарност с другите наемни работници и че една силна класова идентичност противодейства на националистички или етноцентристки деления (виж например Sohn-Rethel 1973; Bithymitris 2020). Това би накарало някой да мисли, че респондентите със здраво класово съзнание е по-малко вероятно да гласуват за крайнодясното. Осъзнаването на общите класови интереси също следва да отдалечава наемните работници от центристко-десните партии и да ги доближава към левите партии на базата на това, че те представляват интересите на наемните работници. Наистина проучванията разкриват, че материалните интереси са всъщност най-важният фактор, който насърчава работниците да подкрепят превзвездеността (докато сред членовете на средната класа по-голямо влияние имат идеологиите и ценностите; Armingeon and Weisstanner 2022).

Заедно с това изследванията показват също, че „обективният“ интерес на работниците към политики за превзвезденост е често пренаписван от хора с манталитет, който подкопава солидарността (Cavallé 2023; Langsæther and Evans 2020). Особено там, където, изглежда, се пречи на развитието на войнствени, базирани на интереси политики срещу богатите и властимащите, „да си работник“ често е дефинирано от разграничението спрямо онези долу (напр. кандидатите за обезщетения) и спрямо аутсайдерите (напр. мигранти и малцинства). С други думи, политически дясната логика на правото на конкуренция и дискриминационната солидарност може да преобладават над съзнанието за общите интереси (виж Mau et al. 2023: Chapter 3; Engler and Weisstanner 2020). Проучванията върху политическите последствия от класовата идентичност стигнаха до аналогично двусмислени заключения. McDermott et al. (2019) разкриват, че белите работници в САЩ, чиято класова идентичност е здраво базирана на противопоставянето на интересите на богатите и властимащите, проявяват тенденция да са по-отворени към мигрантите и етническите малцинства (виж също Prasad et al. 2009). Онези, чиято идентичност на работник се определя от чувството кой стои над тях, показват по-малка склонност да „ритат“ срещу групи, стоящи по-долу. Неотдавнашно проучване за Източна Германия сочи в същото направление, показвайки, че участието на профсъюзите и способността на работни-

ците да отстояват своите интереси на работното място значително намаляват дискриминационните и крайно-десните нагласи (Kiess et al. 2023). За разлика от това, заключенията от едно сравнително изследване върху идентификацията на работническата класа в Дания и Обединеното кралство са по-смесени (Evans et al. 2022): докато в Дания такава идентичност върви с нагласи в полза на преразпределението и склонност към гласуване за леви партии, в Обединеното кралство е налице здрава връзка между идентичността на работническата класа и враждебността към миграцията. В този случай класовата идентичност върви ръка за ръка с десни намерения при гласуване. В друг контекст, категории на социалната идентичност, като „да си реалист“ и меритокрацията, които са значими сред работническата класа, са представени като все по-политизирани от радикалното дясно (Zollinger 2022; Bornschier et al. 2021).

Въпреки че класическите изследвания от следвоенния период откриват тясна връзка между съзнанието на работниците, че са на дъното на обществото, и социалдемократическите претенции за представителство (Popitz et al. 1957), по-късни проучвания от седемдесетте години на двадесети век описват една ерозия на тази връзка (Kudera et al. 1979; Kern and Schumann 1985). Според по-скорошни проучвания чувството да си на дъното на социалните йерархии, изглежда, днес е канализирано в регресивни и дискриминационни нагласи (Dörre et al. 2018) или в апатия и политическо отдръпване (Wimmer 2023). По-специално, сред мъжете с усещане за нисък субективен статут е налице по-силна подкрепа за десния популизъм (Gidron and Hall 2017). В същото време има някои признаци, че работническото съзнание да си на дъното може да бъде преобразувано в практики за себеотстояване и социални искания, ако бъде формулирано в контекста на конфликтите „горе – долу“ относно материалното разпределение.²

² Илюстрация за това е твърдението на един берлински зидар, документирано от Beck and Westheuser (2022: 300): „Онези на дъното са основата на обществото. Толкова е просто. И това са хората с нормална работа. [...] знаете, пекари, фризьори, боклукчи, улични чистачи, водачи на автобуси, водачи на камиони. Хора, без които не можете.“ Други изследвания описват сходни преоценки на онези на дъното – като „борци“ (Rehbein et al. 2015) или „погрешно оценявани работници от жизненоважно значение“ (Mayer-Ahuja/Nachtwey 2021; виж също Plenter 2024).

5 ДАННИ И ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЯ

В следващите редове използваме специално подбрани данни, за да изследваме систематично връзките между класова идентичност, класови интереси и усещането на работниците, че са на дъното, и електоралното поведение на населението като цяло и сред работниците в частност. За нашите анализи използваме данни от проучването „Mapping the Working Class“ /„Картографиране на работническата класа“, комбинирано проучване, проведено от Kantar Public от името на Фондация Фридрих Еберт в Германия през лятото на 2023 г., в което на около 5 000 немскоговорящи възрастни са задавани въпроси за техните условия на работа и живот, нагласи и политическа ориентация (Engels et al. 2024). Всички констатации се основават на претеглени анализи.

Ние операционализираме обективните класови ситуации посредством схемата на класите на Оеш (Oesch 2006). По такъв начин професионалните позиции се диференцират не само с оглед на тяхното отношение към средствата за производство, експертност и човешки капитал, но също и според специфичното работно съдържание (работни логики), асоциирано с тези професии (виж Фигура 3). Такава диференциация се е доказала като особено плодотворна за изследването на политическите ориентации (Oesch and Rennwald 2018), понеже подобни нагласи се оформят и от степента, в която специфичното работно съдържание на хората е насочвано към корпоративно реализиране на печалби (административни и управленски длъжности), техническа експертност (производствени длъжности) или работа с клиенти (социални и културни длъжности). За нас, ако говорим обективно, работничес-

ката класа обхваща (квалифицирани и неквалифицирани) работници от сферата на производството и услугите. Те включват промишлени работници, дърводелци или зидари, но също и продавачи, гериатрични медицински сестри и персонал по почистването. Респондентите се причисляват към дадена класа въз основа на настоящото им трудово правоотношение. За пенсионерите, като основа за класификация използваме последната им работа. Това означава, че около 30 процента от участниците принадлежат към „обективната“ работническа класа.

Ние измерваме класовото съзнание в три направления: когато става дума за идентичност на работническа класа, се опираме на въпроса: „Днес много се говори за т.н. работническа класа. Смятате ли, че принадлежите към работническата класа?“ (възможни отговори: „по-скоро да“ и „по-скоро не“). Това е доста трудна операционализация, но все пак тя ни доближава до субективните предразположения, които ни интересуват. С това уточнение, налице е вероятност да се стигне до сравнително оптимистична оценка относно разпространението на идентичността на работническа класа, тъй като дори участници с неясно чувство за принадлежност биха могли да отговорят с „да“. В нашите данни цели 53 процента от респондентите са дали положителен отговор на този въпрос.

Статутът се измерва с оглед на субективната принадлежност на респондентите към даден социален слой [Schicht]. Съответният въпрос е: „Има различни слоеве в нашето общество. Някои поставят себе си по-близо към върха на обществото, други – по-скоро към дъното. Къде

Схема на класите въз основа на Даниел Оеш с примерни професии

Фигура 3

	Самонаети лица	Наети служители		
	Независима работна логика	Техническа работна логика	Организационна работна логика	Междучелностна работна логика
Високи квалификации	Работодатели и самонаети специалисти напр. нотариуси, предприемачи, зъболекари	Технически експерти напр. архитекти, инженери, програмисти	Средно или висше ръководство напр. надзорници, главни изпълнителни директори, бизнес консултанти	Социо-културни експерти напр. учители, лекари в болници, социални работници
Ниски квалификации	Собственици на малки бизнеси напр. собственици на павилиони, самостоятелно заети лица	Производствени работници напр. индустриални механици, дърводелци, зидари	Нисши административни служители напр. секретари, чиновници, рецепционисти	Работници в сферата на услугите напр. персонал по продажбите, гериатрични медсестри, персонал по почистването

Източник: Презентация на авторите въз основа на Oesch 2006.

поставяте себе си по скалата 1–7, където 1 е „дъното“, 4 – „средата“ и 7 – „върхът“? Скалата обхваща три категории: дъно (1–3), среда (4) и връх (5–7).“ Респонденти, отговорили с 1, 2 или 3, класифицираме като хора с усещане за нисък субективен статут. Като цяло те съставляват 13 процента от отговорилите.

Когато се измерва съзнанието за класов интерес, използваме показалец, базиран на Wright (1997) и Erbslöh et al. (1987). Това включва отношение към две твърдения: „Наетите лица в нашето общество имат нужда от профсъюзи, които да отстояват интересите им“ и „Големите корпорации имат прекалено много власт в Германия“ (Възможни отговори: „напълно съгласен“, „донякъде съгласен“, „нито съгласен, нито несъгласен“, „донякъде несъгласен“, „напълно несъгласен“). Този показалец включва и оценката на респондента за следните въображаеми ситуации: „Представете си продължителна стачка за заплати и работни условия, която има огромно въздействие върху всекидневния живот в Германия. Какъв вид резултати бихте искали да видите?“ (възможни отговори: „Работниците постигат повечето от своите искания“, „Работниците постигат само малък брой от своите искания“ или „Работниците се връщат на работа, без да са удовлетворили своите искания“). Въз основа на тези точки и въпрос е съставен показалец на класовите интереси (вж. Engels et al. 2024). В нашия вариант този показалец има три нива: нисък, среден и силен класов интерес. Силният класов интерес означава, че респондентът изцяло или частично е съгласен с двете твърдения и е на страната на стачкуващите във въображаемия трудов спор. Около 33 процента от отговорилите показват силен класов интерес според това измерване.

За анализа на поведението при гласуване се опираме на въпроса: „За коя партия бихте гласували, ако изборите за парламент се провеждаха следващата неделя?“. Групирахме отговорите на участниците в анкетата в три лагера в съответствие с разсъжденията на Oesch и Rennwald, очертани по-горе: „центристко-ляво“ (ГСДП, „Зелените“, „Левицата“), „центристко-дясно“ (ХДС-ХСС, СДП) и „радикално дясно“ („Алтернатива за Германия“), допълнени от гласуващи за други партии и негласуващи („не бих гласувал“).³ Както вече беше споменато, този подход се свързва пряко с текущите дебати в политическата наука. По-специално за центристко-левия лагер обаче е известно, че включва партии с понякога много различни класови профили в електоратите: докато за „Зелените“ работническият вот е доста под средния, нещата стоят различно за ГСДП и „Левицата“ (Abou Chadi and Hix 2021; Braband 2024). Поради малкия брой случаи, един отделен анализ на електоралните намерения за индивидуалните партии не би бил достатъчно категоричен.⁴

³ Респонденти, посочили, че още не знаят за коя партия биха гласували или че биха гласували с невалидна бюлетина, са изключени от нашия анализ.

⁴ В същото време вече си струва да отбележим, че левите от центристките партии демонстрират нееднообразна класова специфика в своите електорати.

6 КОНСТАТАЦИИ: КЛАСИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ЛАГЕРИ

Представянето на нашите констатации е разделено в две части:

— Първо, ние използваме нашите данни, за да потвърдим модела на класите в политическото пространство, представен по-горе: показваме, че центристко-левият, центристко-десният и радикалният десен политически лагер имат своята опора в различни класи. Също така демонстрираме, че класовата идентичност, класовите интереси и съзнанието да си на дъното са свързани по различни начини с гласуването за тези лагери: всички форми на класово съзнание се асоциират със значително намалена вероятност от гласуване за центристко-дясното. Но докато хората с идентичност на работническа класа и нисък субективен статут е по-вероятно да гласуват за радикалното дясно, онези със съзнанието за антагонизъм между интересите на

наемните работници и работодателите е по-вероятно да гласуват за центристко-лявото.

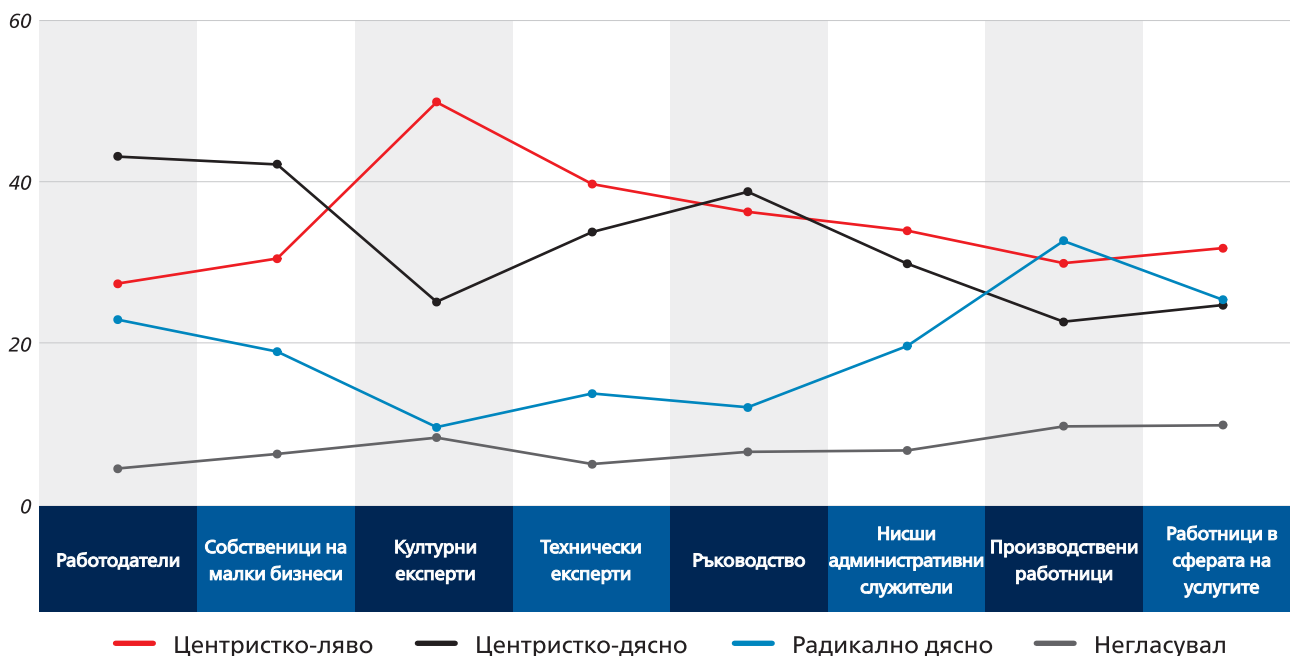
— Второ, ние разглеждаме по-отблизо работническата класа. Показваме, че всички форми на класово съзнание са особено разпространени сред работническата класа и че осъзнаването на общите класови интереси отключва потенциала за коалиции между работниците и лицата с висше образование от средната класа. В допълнение, ние виждаме сходно съотношение между съзнанието и електоралните намерения сред работниците и сред останалата част от населението. Идентичността на работническа класа и ниският статут се свързват с по-силно предпочитание към радикалното дясно, докато класовите интереси се свързват с по-силно предпочитание към центристко-леви партии.

Къде са класовите основи на политическите лагери? Електорални намерения сред професионалните класи

Фигура 4

ГЛАСУВАНЕ ПО ОБЕКТИВНА КЛАСОВА ПОЗИЦИЯ

(%)

Пример от резултатите: 43 процента от работодателите посочват, че биха гласували за центристко-дясна партия, 27 процента биха гласували за центристко-лява партия, 23 процента – за „Алтернатива за Германия“ и 5 процента не биха гласували изобщо.

Източник: Презентация на авторите (липсващите до 100%: други партии).

Започваме с връзката между класа и гласуване при населението като цяло. Фигура 4 показва електоралните намерения за трите политически лагера по обективна класова позиция. За някои класи се очертават чисто партийни предпочитания. В съответствие с модела на Oesch и Rennwald, представен по-горе, икономическата средна класа на работодатели, собственици на малки бизнеси и самонаети специалисти, като адвокати или частни лекари, най-вероятно биха гласували за центристско-десни партии, следвани от служителите от висшето ръководство. Учители, журналисти и социални работници, за сравнение – това са членове на културната средна класа – е много по-вероятно да гласуват за центристско-леви партии. Тези партии също са предпочитани от технически експерти, като архитекти и инженери.

Констатациите за работниците от производството и сферата на услугите също съответстват на позицията, описана от Оеш и Ренвалд като такава „между двата стола“ на лявото и радикалното дясно. „Алтернатива за Германия“ и центристско-левите партии са почти наравно. В сравнение с другите класи, това говори за силна склонност към радикално дясно гласуване. Следователно, нашите данни в голяма степен потвърждават заключенията от предишни изследвания: съзвездие на съвременните политически класи обхваща три социални и политически полюса. Гласоподаватели за центристско-леви, центристско-десни и радикални десни партии се откриват във всички класи, но всеки от политическите лагери има ясно различни социални опори: културната средна класа (центристско-ляво), икономическата средна класа (центристско-дясно) и работническата класа (радикално дясно).

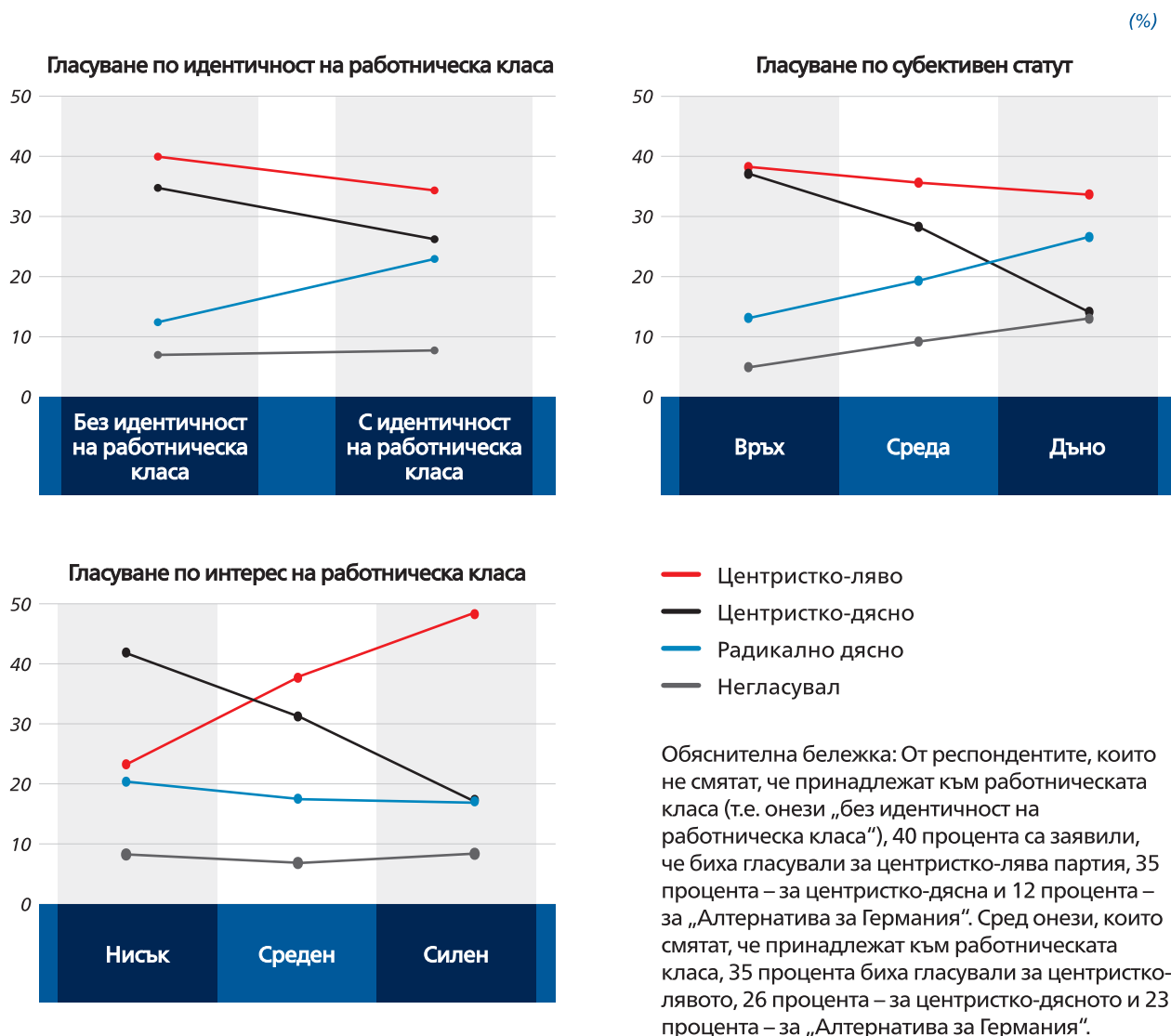
ЛЯВО КЛАСОВО СЪЗНАНИЕ, ДЯСНО КЛАСОВО СЪЗНАНИЕ?

Следващата стъпка надхвърля съществуващите изследвания. Тук разглеждаме взаимовръзката между класовото съзнание и електоралното поведение (Фигура 5). Веднага се забелязва, че всички форми на класово съзнание вървят заедно с по-малка вероятност от гласуване за *центристко-дясни* партии. Толкова по-малко вероятно е хо-

рата да гласуват за ХДС или СДП, колкото повече се идентифицират с работническата класа, колкото по-ниско поставят себе си в обществото и колкото по-изразено е тяхното съзнание за антагонистичните класови интереси. Това показва, че на нивото на човешкото съзнание продължава да съществува едно централно поли-

Гласуване за трите политически лагера по класова идентичност, класови интереси и субективен статут

Фигура 5

Източник: Презентация на авторите (липсващите до 100%: други партии)

тическо разделение на двадесети век. Естеството на това разделение беше обобщено от един работник в една от целевите групи на нашето проучване (без анализ тук):

„ГДСП винаги е била за обикновените хора. ХДС винаги е била за онези на върха, богатите.“

Същевременно, по отношение на класовата идентичност и ниския субективен статут нашите анализи показват, че един намален центристко-десен вот не води до обръщане към лявото, а до значително увеличена тенденция да се гласува за „Алтернатива за Германия“.⁵ Подобна картина се оформя, когато хората се позиционират сами в социалното пространство: тук колкото по-ниско се поставят респондентите, толкова по-голяма е вероятността да гласуват за „Алтернатива за Германия“. Делът на центристко-десните избиратели намалява съответно, докато центристко-левият дял остава непроменен. Казано другояче, тук се съдържат две прозрения: първо, хора с или без идентичност на работническа класа гласуват за центристко-леви партии в почти същата степен (това не е маловажен извод в светлината на историята на политическата левица). Второ, съставът на десния вот се променя драстично между хората с и без класово съзнание. В по-високия статут, неработническо пространство, клонящите надясно избиратели избират ХДС и СДП. Но сред онези, които се чувстват на дъното и като част от работническата класа, клонящите надясно избиратели често избират „Алтернатива за Германия“. Това може да е указание, че умереното дясно остава доминиращо в онези социални групи, в които законността на партийната система остава незасегната, докато „Алтернатива за Германия“ е готова да стане хегемонната дясна сила, където „политиката, както обикновено“ е изгубила законност.

Обаче е интересно да се отбележи, че сред хората с усещане за нисък статут расте не само вотът за „Алтернатива за Германия“, но и въздържанието. Това е в съзвучие с изследвания, които сочат тясна връзка между класа, нисък статут и политическо изключване (Elsässer and Schäfer 2023). Обръщането на гръб на демокрацията е особено разпространено сред хора, които смятат, че се намират в долния край на йерархичната подредба. Тези заключения може да се окажат отрезвяващо четиво за някои партии вляво. Тези партии трябва да се запитат защо едно чувство за класова идентичност и да си на дъното на обществото не са вече чисто леви форми на съзнание, както са били от началото на съвременната партийна система, и защо радикалното дясно е съумяло да поеме тяхното представяне, поне частично (виж също дискусията по-долу).

За разлика от това, за политическите съответствия на съзнанието за класов *интерес* се очертава друга картина. Тук нашият дескриптивен анализ предполага, че осъзнатостта за общите интереси на работещите хора и антагонизмът на тези интереси спрямо интересите на работода-

тели и големи корпорации формират аспект на класовото съзнание, който остава много ясно свързан с политическото ляво. Респонденти, които ясно показват солидарност и са на страната на наетите лица в конфликтите „горе – долу“ между работодатели и работници или между профсъюзи и корпорации, е значително по-вероятно да гласуват за леви партии. Нито центристко-дясното, нито радикалното дясно не могат да постигнат голям напредък по този въпрос.

⁵ ХДС, СДП и „Алтернатива за Германия“ заедно имат почти точно същия дял избиратели сред респондентите с и без идентичност на работническа класа. Обаче сред онези, които се идентифицират с работническата класа, има ясно изразена промяна в страни от центристко-дясното и към крайнодясното.

КАКЪВ ВИД СЪЗНАНИЕ „ЗА СЕБЕ СИ“ ИМА РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА

Като една втора, аналитична стъпка сега разглеждаме по-отблизо работническата класа. Дали класовото съзнание – по думите на Е. Р. Thompson, цитирани по-горе – е още закотвено в обективни класови преживявания? Или е свободно плаващ идеологически конструкт, който зависи повече от личните мнения на хората, отколкото от социалното им положение? Този въпрос е от решаващо значение по две причини: първо, той прави по-ясно какво значение се придава днес на класовото съзнание и с кои групи биха могли да резонират политическите призиви за класово съзнание. Второ, можем да сведем до минимум така наречените структурни ефекти, а именно възможността, че не идентифицираните форми на съзнание са тези, които правят нещата политически различни, а само структурата на съответните социални групи. С тази цел сега ще разгледаме политическите последици от класовото съзнание само сред онези участници в изследването, които обективно принадлежат на работническата класа.

Ако разгледаме как си съответстват класовата позиция и класовото съзнание (Фигура 6), виждаме, че респондентите от работническата класа имат особено силно чувство за принадлежност към работническата класа: 83 процента от производствените работници и 70 процента от работниците в сферата на услугите декларират такава идентификация (и двете числа са доста над средните за населението). На другия край на класовата структура обаче, сред работодателите и самонаетите специалисти, делът е само 29 процента. Следователно обективните и субективни класови ситуации съвпадат в голяма степен. Социалният смисъл на термина „работническа класа“ все още се разбира днес с относителна прецизност. Това е важно, защото съвпада с изводите, указващи, че членовете на работническата класа е по-вероятно да се мобилизират политически, когато към тях изрично се обръщат като към работници (Robison et al. 2021; Ares 2021).

Усещането да си на дъното също е относително силно сред работниците, въпреки че тук, както и във всички класи, само едно малцинство разполага себе си в ниските нива на скалата на статута. Това свидетелства също за силна средна класа или средна политическа ориентация сред работниците: някой може да се числи към работническата класа и може да вярва, че принадлежи към нея, но когато се стигне до това да се позиционира в порядъка на социалния статут, който също може да бъде разбран като порядък, основан на стойности и заслуги, е вероятно, независимо от всичко, той да се види някъде в средата.⁶ Да си работник не се асоциира непременно с ниска социална позиция, както е

било в по-старите разбирания за положението на пролетариата. Също по отношение на усещането да си на дъното обаче, обективните и субективните ситуации се изравняват: между самопосочилите се „на върха“ и „на дъното“ има очевидна разлика в доходите.⁷ С други думи, „социалното усещане“ на хората е относително точно както, когато става дума за тяхната позиция в класовата структура, така и за тяхната ситуация в социалните йерархии.

Накрая, по отношение на класовия интерес отново откриваме различен и особено интересен модел: отново работниците от производството и сферата на услугите показват силно чувство за класов интерес, но са изместени от групата на социо-културните експерти от средната класа. Когато става дума за разногласия между наети лица и корпорации или за критики на прекомерната мощ на големия бизнес, осъзнатите по отношение на интересите си работници и много членове на културната средна класа застават от една и съща страна на борбата. Както знаем от други изследвания, чувството за социална справедливост в тази част от средната класа често е централно за усещането за себе си (Damhuis and Westheuser 2024). Този модел следователно сочи към един потенциал за коалиции между двете класи, които формират сърцевината на електоратите на левите партии (виж също Wagner 2024).

Тези модели повдигат въпроса дали различията, които наблюдаваме относно класовата идентичност (асоциирани с крайнодясно гласуване) и класовите интереси (асоциирани с ляво гласуване), просто произтичат от факта, че във всеки от случаите различните социални групи имат силна идентичност на работническа класа или силен интерес на работническа класа. Възможно ли е политическият ефект от този класов интерес да се проявява само сред членовете на средната класа на социо-културните професии? В такъв случай си имаме работа с така наречените структурни ефекти.

За да изключим тази възможност, в една последна стъпка ние ограничаваме нашите анализи само до работниците от производството и услугите.⁸ Ако представените по-горе изводи се основават на структурни ефекти, резултатите тук следва да бъдат различни от резултатите за населението като цяло. Но, както показват Фигури 6 и 7, случаят не е такъв. Също така сред работническата класа, една идентификация с работническата класа и с нисък субективен статут върви заедно с по-силно предпочитане за „Алтернатива за Германия“, докато едно развито съзнание за класов интерес по-вероятно кара хората да гласуват за центристко-леви партии. Класовото

⁶ Например около 60 процента от работниците от производството и услугите избират средната опция от седемте категории отговори.

⁷ Средният доход за домакинствата варира между 2 300 евро (при позициониране на дъното), 3 000 евро (в средата) и 3 500 евро (на върха).

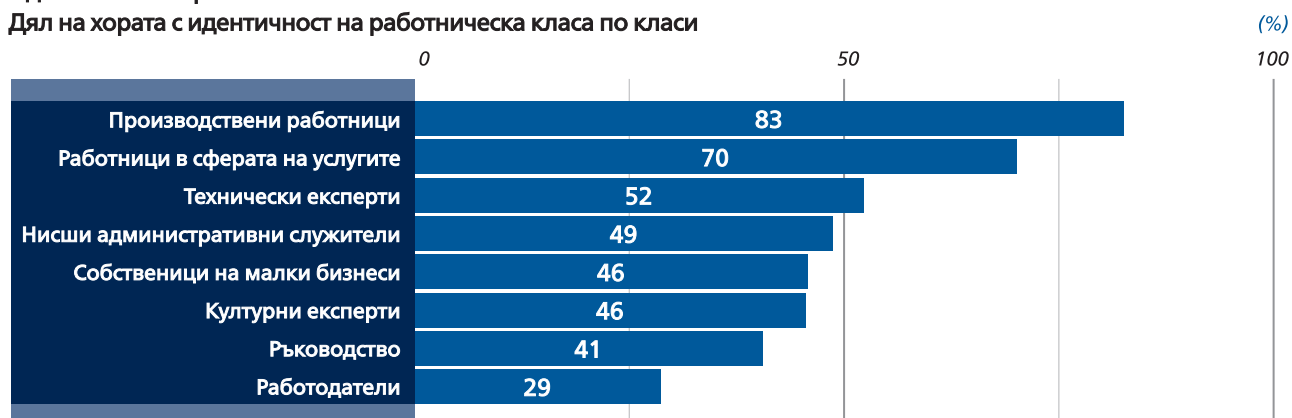
⁸ Разделихме на две нашите индикатори за класова осъзнатост (виж „Данни и операционализация“). Презентация с доверителни интервали може да се види в Приложението.

Разпределение на формите на класово съзнание сред професионалните класи (Oesch): класова идентичност, класов интерес и нисък субективен статут

Фигура 6

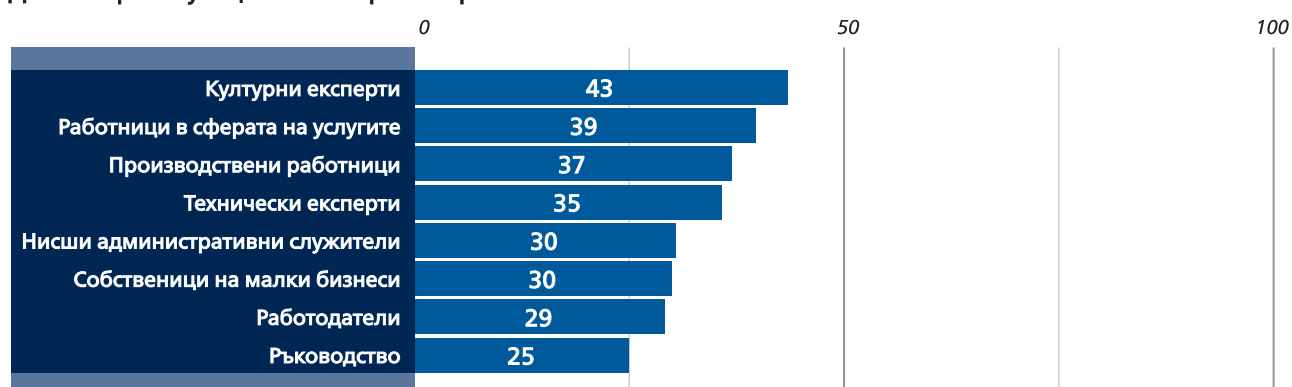
Идентичност на работническата класа

Дял на хората с идентичност на работническата класа по класи

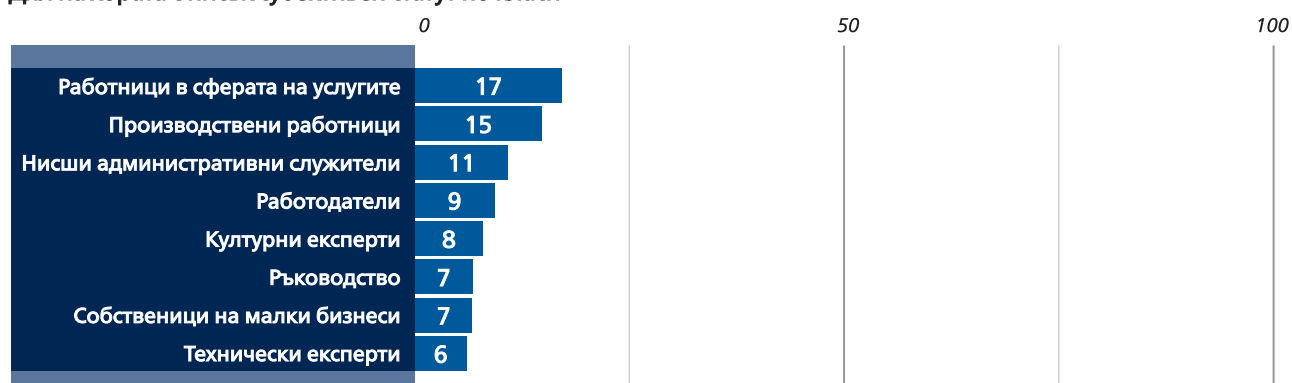
Интереси на работническата класа

Дял на хората с усещане за интереси на работническата класа по класи

Усещане да си на дъното

Дял на хората с нисък субективен статут по класи

Обяснителна бележка: 83 процента от производствените работници, но само 29 процента от работодателите смятат, че принадлежат към работническата класа; 43 процента от социо-културните експерти имат силно съзнание за интереси, докато 17 процента от работниците в сферата на услугите се поставят на дъното на социалната йерархия.

Източник: Презентация на авторите

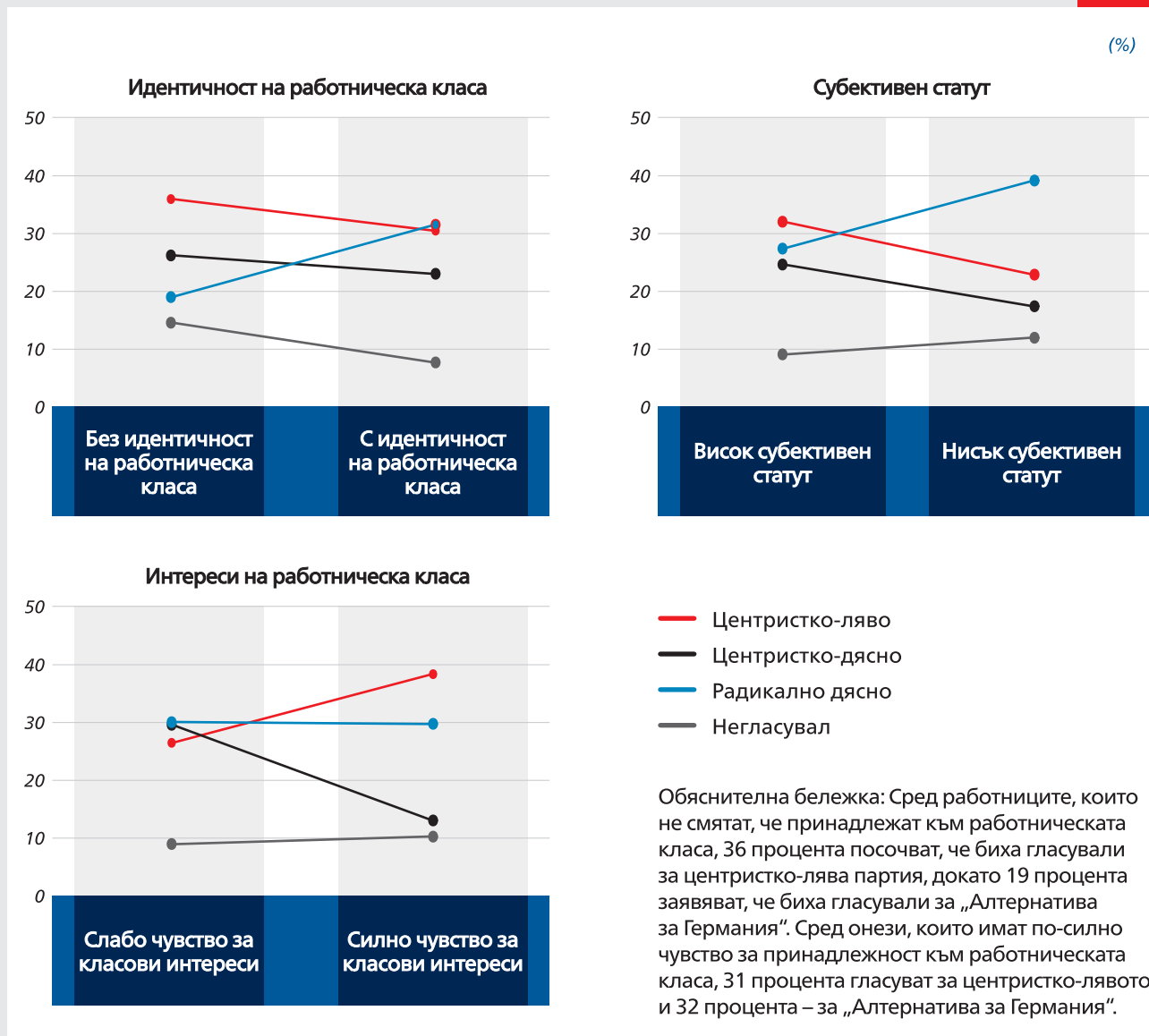
съзнание също значително отслабва вота за центристско-десните партии сред работниците. Връзките между политиката и класовото съзнание, установени за населението като цяло, се появяват и при работническата класа.

Едно изключително важно политическо различие между работниците и останалите са различните основни нива на подкрепа за трите политически лагера. Докато „Алтернатива за Германия“ е необикновено силна като цяло сред работническата класа, тя също е наравно с трите леви партии сред работниците с класова идентичност. Работническата класа „сама по себе си“ следователно попада политически между два стола. Тя гласува за лявото и крайнодясното в еднаква степен. Сред работниците, които се поставят социално по-скоро на дъното, „Алтернатива за Германия“ очевидно е на първо място. Само

малко под 40 процента от тази група заявяват, че имат намерение да гласуват за тази партия. Изглежда, че радикалното дясно се е превърнало в политически дом за тази част от работническата класа, която се чувства обезценена в порядъка на социалния статут, в допълнение към затвърждаването у техните поддръжници на чувството за обезценяване и негодувание. Левият лагер има ясно надмощие само сред работници с изразено чувство за класов интерес. Както и сред населението като цяло, центристско-лявото и центристско-дясното тук се отразяват огледално едно друго: докато делът на гласуващите за ХДС и СДП сред работниците с осъзнати интереси се срива главоломно, левият вот значително расте. За разлика от тях, гласуването за „Алтернатива за Германия“ изглежда неза-сегнато от съзнанието за класовите интереси.

Електорални намерения сред работниците от производството и услугите по класова идентичност, субективен статут и класов интерес

Фигура 7

Източник: Презентация на авторите (липсващите до 100%: други партии).

ОБОБЩЕНИЕ: ДЯСНА ИДЕНТИЧНОСТ, ЛЕВИ ИНТЕРЕСИ

Нашето изследване представя нови изводи относно една класическа, но напоследък доста пренебрегвана тема в политическата социология, а именно отношението между класовото съзнание и политическата ориентация. Ние правим разграничение между идентичност, интерес и субективен статут като три измерения на класовото съзнание, като и трите са специфични начини на превръщане на общи обективни ситуации в общи субективни разбирания за себе си. За всяка форма на съзнание проучихме колко е разпространена в различните класи и в каква степен е свързана с конкретни модели на гласуване. Въз основа на първоначалните данни от проучването нашият анализ показва първо, че формите на класово съзнание са широко разпространени в постиндустриалното немско общество и остават ясно закотвени в обективната класова структура. Хора, които работят на длъжности с ниско или средно ниво на умения, показват значително по-силна идентификация с работническата класа и нейните интереси. Въпреки че днес терминът „работническа класа“ изглежда да не е особено популярен сред общественото мнение, хората продължават да имат доста прецизно разбиране за социалното му значение. Във всеки случай, те знаят как да прилагат този термин, когато го срещнат. Интересно е, че както „старата“, предимно от мъжки пол работническа класа на производствените работници, така и „новият“ феминизиран пролетариат от сферата на услугите се считат за част от работническата класа.⁹

Главният фокус на нашия анализ пада върху електоралната значимост на идентификацията с работническата класа и нейните интереси, както и с усещането за нисък социален статут. Въз основа на скорошните изследвания в областта на политическата наука, ние проследихме въздействието на класовото съзнание върху гласуването за три политически лагера: центристско-ляво (ГДСП, „Зелените“, „Левицата“), центристско-дясно (ХДС, СДП) и радикално дясно („Алтернатива за Германия“). На първо място показвахме, че социалната опора на всеки от трите лагера лежи в различна класа: културната средна класа (центристско-ляво), икономическата средна класа (центристско-дясно) и работническата класа (крайнодясно).

Второ, нашият анализ предостави доказателства за продължаващото значение на класовото съзнание за поведението при гласуване. Всички видове класово съзнание вървят заедно със значително по-малка вероятност от гласуване за центристско-десни партии. Консерваторите и икономическите либерали в Германия изглеждат неспособни да свържат политическите си проекти с формите на класово съзнание. И обратно, изглежда, че точно липсата на класово съзнание прави по-вероятно хората

да гласуват за центристско-дясното. Освен това нашите констатации сочат в две направления: идентичността на работническата класа и усещането за нисък социален статут се свързват с по-голяма вероятност от гласуване за „Алтернатива за Германия“. За разлика от това, осъзнатостта по отношение на антагонистичните класови интереси се асоциира с явно предпочитание към центристско-леви партии. Това е вярно както за населението като цяло, така и за работниците: работници, които в конфликтите „горе – долу“ между профсъюзите и работодателите застават солидарно на страната на наетите лица, е много по-вероятно да гласуват за леви партии.

Следователно, противно на предположенията на някои цитирани по-горе наблюдатели, трябва да се каже, че само по себе си чувството за класова идентичност не имунизира гражданите срещу десния екстремизъм. Напротив, изглежда, че „Алтернатива за Германия“ предлага политически дом поне на някои от онези, които се идентифицират с работническата класа и разполагат себе си по-близо към дъното на обществото. Ние интерпретираме това като указание, че идентичността на работническата класа може да бъде политизирана по различни начини: като приобщаващо, базирано на солидарност вертикално разграничение от богатите, началниците и собствениците; или като изключващо разграничение от други групи наемни работници (като мигранти, получатели на социални помощи или социални аутсайдери). Дясното може да завладее работническата класа въз основа на различията между здраво работещи (и местни) „създатели“ и предполагаеми „ползватели“, живеещи паразитно за сметка на други хора (Rathgeb 2024). Това трябва да действа сигнали за тревога, алармиращи лявото, че „Алтернатива за Германия“, която не е била наоколо от много дълго време, вече е извършила подобно проникване сред работническата класа; не на последно място, защото капацитетът на радикалното дясно да налага с надмощие своето тълкувание какво означава да си работническа класа сигнализира за слабостта в алтернативните леви тълкувания. В продължение на много време, от централно значение за левите партии за разбирането на тях самите е било обстоятелството, че те са представлявали идентичността, интересите и недоволството на работниците и другите работещи на заплата, и че са могли да канализират това в основаваща се на солидарност политика за обществото като цяло. Заклученията ни днес показват, че са налице симптоми на пренебрегване на това политическо обвързване.

Лявата политизация на класовото съзнание – както сред работническата класа, така и сред населението като

⁹ Да си работник е по-малко свързано с поставянето на себе си на дъното на обществото; мнозина виждат себе си както като работническа класа, така и като част от средните слоеве на обществото.

цяло – понастоящем изглежда, че работи най-добре на базата на общите класови интереси. Този вид подход също изглежда стратегически обещаващ дотолкова, доколкото можем да покажем, че лявото все още има потенциал да изкове класов съюз между осъзнатите по отношение на интересите работници и търсещите справедливост средни класи. Много коментари в последните години сочат към растящо културно и политическо отчуждение между работническата и средната класа, което разпалва конфликти относно миграцията, признанието и политиката в областта на климата. Нашите заключения допускат, че това разделение може да бъде преодоляно чрез политика, центрирана върху общите интереси на наемните работници и тяхното противопоставяне на интересите на работодателите и големите корпорации. Това е идея, която обединява групите с различни класови позиции и начин на живот.

Данните ни съдържат и редица интересни заключения върху общото състояние на формирането на класите. Може би най-фундаменталното от тях е, че феноменът на класовото съзнание запазва политическото си значение дори в постиндустриалната класова структура с растящ сектор на услугите и по-високи нива на квалификация. Въпреки че от десетилетия до днес класовите въпроси са били омаловажавани в Германия и класовата идентичност – за разлика, да кажем, от националната идентичност – е получавала малко политическо внимание, социалното усещане на хората за мястото им в класовата структура остава изумително ясно. Обаче начинът, по който това усещане се проявява политически, е всичко друго, но не и пряк. Това може да се види и в изненадващия извод, че класовата идентичност и класовият интерес са свързани днес с различни политически динамики. Преди и двете са били тясно свързани с политическото ляво в смисъл, че идентификацията с работническата класа е включвала идентификация с нейните интереси и политическото ѝ представителство. Ако в днешно време логиките на класовата идентичност и класовите интереси се разминават, това може да се дължи на факта, че много хора вече не тълкуват идентичността на работническата класа въз основа на интересите на работниците в конфликти между горните и долните слоеве на обществото.¹⁰ Също изглежда, че лявото е изгубило монопола си върху тълкуването на класовата идентичност. Вместо това радикалното дясно съумява да представи конфликтите на разпределението като игра с нулев резултат между утвърдените и аутсайдерските групи.

Така ние се оказваме в нова, политически високоопасна фаза на политическата битка за значението на класите, работата и разбирането за собствена идентичност на обикновените наемни работници. Както показва Philipp Rathgeb (2024), тази фаза се характеризира с факта, че радикалното дясно – в Германия, както и в останалата част от Европа и в Съединените щати – изгражда съгласуван политически проект, ориентиран към работниците. То

изправя образа на една местна и особено „достойна“ част от работната сила, застрашена от миграцията и прехода към постиндустриалната, основаваща се на знания икономика, срещу мигрантите, предполагаемите безделници и аутсайдерите. Обещанието е, че ако тези аутсайдерски групи бъдат лишени от изборителни права и поставени на мястото им, това ще укрепи статута и защитата на вътрешните групи. Радикалният десен проект се опира на символи на работническата гордост, свири на струната на работническото недоволство и дори понякога употребява стара социалдемократическа реторика. В същото време, разделението, посято сред наемните работници, ерозира солидарността и отслабва тази класа, правейки проекта привлекателен и за капиталовите елити, някои от които усърдно финансират радикалното дясно. По този начин дясното може да играе двойна игра: те се показват като представители на обикновените хора, а в същото време правят политика в интерес на икономическите елити и отслабват организационната мощ, сигурността и социалните права на работещите хора.

Ако левите партии искат да се противопоставят на тази двойна игра, не е достатъчно да осъдят радикалните десни като „популисти“ и да представят себе си като умерен, държавнически глас на разума. Това позволява на дясното да монополизира чувството на народен гняв, ценния ресурс на политическите емоции и представителството на антисистемните нагласи, които са особено разпространени сред работническата класа (Beck and Westheuser 2022). Също така един политически опонент не може да бъде победен чрез възприемане на неговата политическа парадигма. Когато например социалдемократите издигат искания да се следва по-твърда линия спрямо кандидатите за социални помощи, защото се страхуват от враждебността на пресата; когато обявяват миграцията за социално зло, превръщат социалните проблеми в етнически и подклаждат съперничество между групи наемни работници, те възприемат подход в политиката, който ги прави излишни. В усилието да не се покажат слаби, в крайна сметка те укрепват политическите си опоненти. Много проучвания показват, че този вид политика дава изключително обратни резултати (виж например Abou-Chadi et al., предстояща публикация). Тя ограбва силите вляво от центъра на политическото пространство, докато обслужва десния политически капитал.

Ако при днешните неблагоприятни политически условия центристко-лявото иска да има някакъв шанс за надмощие, то трябва да гарантира, че конфликтът между интересите на онези на върха и останалите, както и законните искания на по-малко заможното мнозинство са в центъра на обществения дебат. Необходимо е да разберат, че най-вече назоваването и политизирането на този антагонизъм на интересите е тяхната точка на сила. Съзнанието за класовите интереси е широко разпространено сред населението, особено сред потенциалните леви избиратели, и то може да обедини два важни гласоподава-

¹⁰ Около една четвърт от хората, които твърдят, че принадлежат към работническата класа, изглежда, имат само умерено осъзнаване за класовите си интереси. Обратно, една трета от онези, които не се считат за работническа класа, въпреки това силно подкрепят интересите на работници и профсъюзи.

телни блока: работниците и културната средна класа. За да реализират този потенциал обаче, левите партии трябва да разберат, че конфликтите са неизбежни; трябва да заявят много по-ясно, отколкото досега, в името на кого и за чии интереси се борят, и също срещу чии конкурентни интереси ще трябва да се приложи тяхната програма. Както веднъж отбеляза испанският министър-председател Педро Санчес: „Ако се опитваш да угодиш на всички, никой няма да гласува за теб“.

За да се изясни какъв е залогът в лявата политика, също така е неизбежно да се назовават ясно опонентите и „злодеите“ сред икономическите елити. Това е така, защото проблеми, причинени от хора, изглеждат много по-разрешими от хора, отколкото от привидно автоматични процеси без действащи лица, като например „повишаването на нивата на бедност“ или „растящата пропаст между хората с високи и ниски доходи“. Абстракции от този вид са отегчителни в сравнение с много по-грабващото внимание говорене на десните за нация, която е опустошена от отвън и е поставена на колене от алчни политици отвътре. Идентифицирането на користолюбивите елити на върха като техен опонент не изисква по демагогски начин да се поставят всички богати хора под общ знаменател. Центристко-лявото може да поддържа тезата, че огромното мнозинство от заможните хора са честни, плащат си данъците и допринасят за обществото, а онези, които избягват данъците и трупат богатство, егоистично незаинтересовани от общественото добруване, са само малка група богаташи. Малък брой акционери бележат рекордни печалби, докато работниците, които ден след ден създават фирмените приходи със собствените си ръце, са принудени да допълват нищожните си заплати чрез социални придобивки. Това не може да продължава. Високите нива на одобрение по въпросите за корпоративната мощ и работническите интереси, разгледани по-горе, сочат, че такъв политически подход би бил популярен, преди всичко сред потенциалните леви избиратели.

От друга страна, на работниците и членовете на по-ниските средни слоеве на обществото трябва да бъдат предложени приобщаващи и позитивни взаимоотношения със собствените им групи, което е много по-убедително, отколкото изключващият подход на десните. Това не може да се постигне, ако се прибягва до обобщения („хората в тази страна“) или като се избягват всякакви позовавания на социални групи, с цел да бъдат включени всички. Както вече беше споменато, изследванията показват, че работниците са много по-податливи на мобилизация от партии, които се обръщат към тях изрично като към работници (Robison et al. 2021; Ares 2021). Ако центристко-лявото желае да обедини работническата класа с прогресивната средна класа, би имало смисъл да се фокусира още веднъж върху факта, че обществената инфраструктура на общото благо, регулирането на печалбите в полза на наетите лица, както и постиженията

на социалната държава, като пенсии и жилищна помощ, са гордият резултат от историческата мобилизация на обикновените хора и че тези усилия към социален прогрес продължават.

Казано по друг начин, това, от което има нужда, е да се съживи речникът на демократичната класова политика, който формира сърцето на социалдемократическата и лявата традиции. За социалдемократията, по-конкретно, това включва трудна, но съществена преориентация. Дълго време социалдемократията можеше успешно да използва високите темпове на икономически растеж, за да избягва конфликтите, свързани с разпределението. Но този модел се провали, заедно с приказките, че вече живеем в общество „отвъд класите и статута“. В идващите години е по-вероятно борбите между социалните групи, свързани с преразпределението и признанието, да се усилят, вместо да намалеят, и те със сигурност ще намерят израз в разгорещени политически конфликти. За да се попречи на дясното да експлоатира тази ситуация на напрежение и криза, левите партии трябва да развият един обновен език за изостреното чувство на хората за социална несправедливост и конфликтни интереси. Когато дясното иска да настрои една част от работническата класа срещу друга, лявото трябва да им предложи обединяващо усещане за класови интереси като алтернативен политически компас.

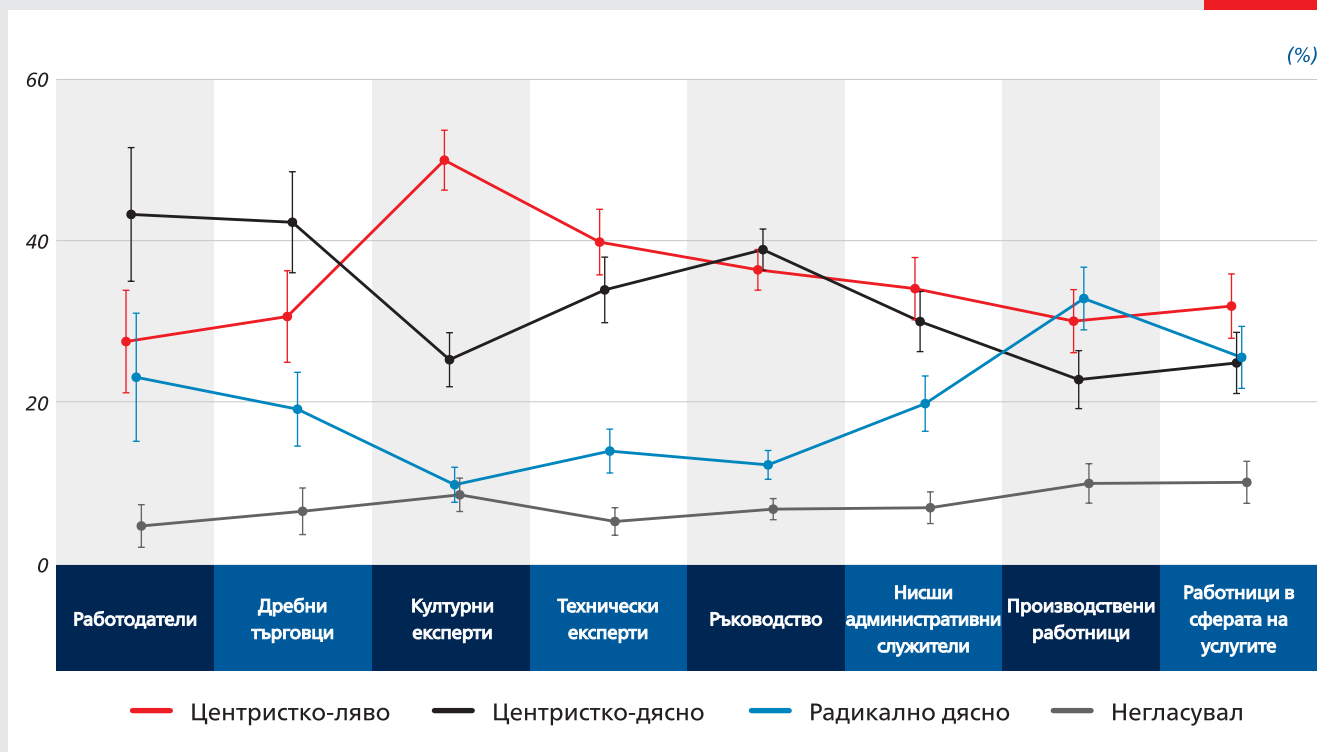
10 ПРИЛОЖЕНИЕ

Процентните отношения са представени с 83-процентов доверителен интервал (Payton et al. 2003). Ако интервалите на две класи не се припокриват, разликата между класите във връзка със съответната партия е значима на ниво 5 процента. Ако двата интервала се застъпват, разликата между класите във връзка със съ-

ответната партия не е значима на ниво 5 процента. При сравняване на нивата на одобрение за различните партии в рамките на конкретна класа е приложимо следното: нивата на одобрение се различават значително, ако доверителните интервали за съответните партии са относително много отдалечени.

Електорални намерения по обективна класова ситуация

Фигура 8

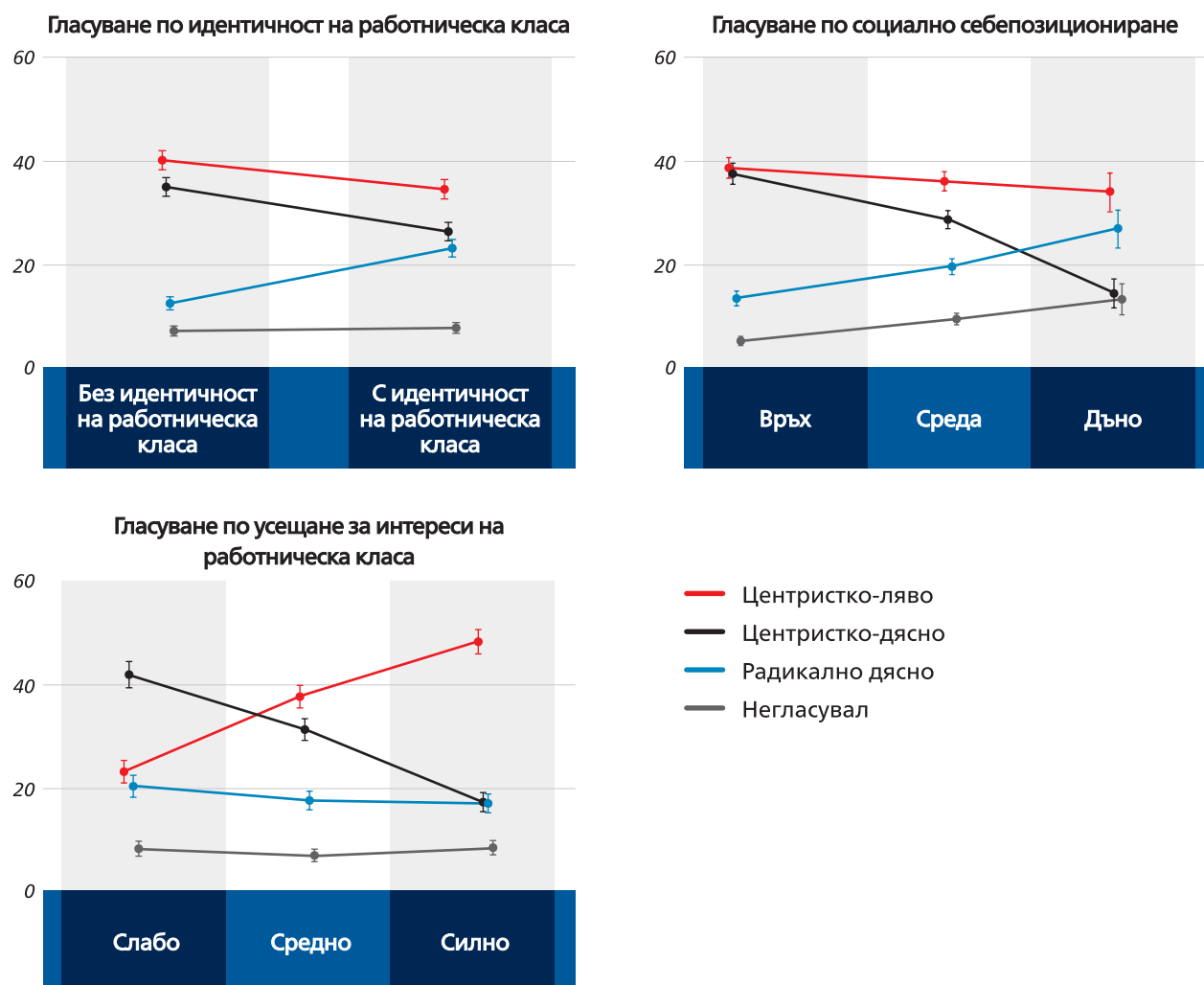

Източник: Презентация на авторите (разликата до 100%: други партии)

Електорални намерения за политическите лагери по класова идентичност, социално себепозициониране и класови интереси

Фигура 9

(%)

Източник: Презентация на авторите (разликата до 100%: други партии)

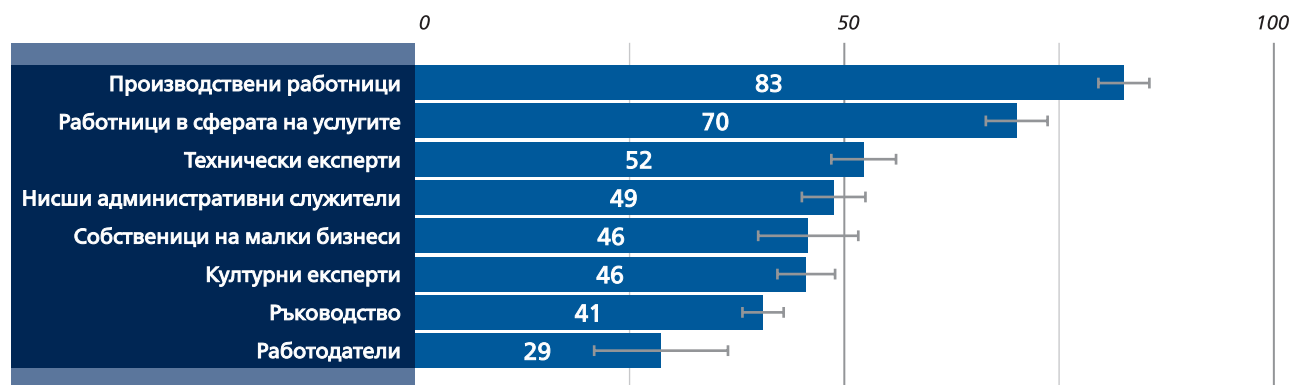
Разпределение на формите на класово съзнание сред професионалните класи (Oesch): класова идентичност, класов интерес и усещане да си на дъното

Фигура 10

Идентичност на работническата класа

Дял на хората с идентичност на работническата класа в съответните им класи

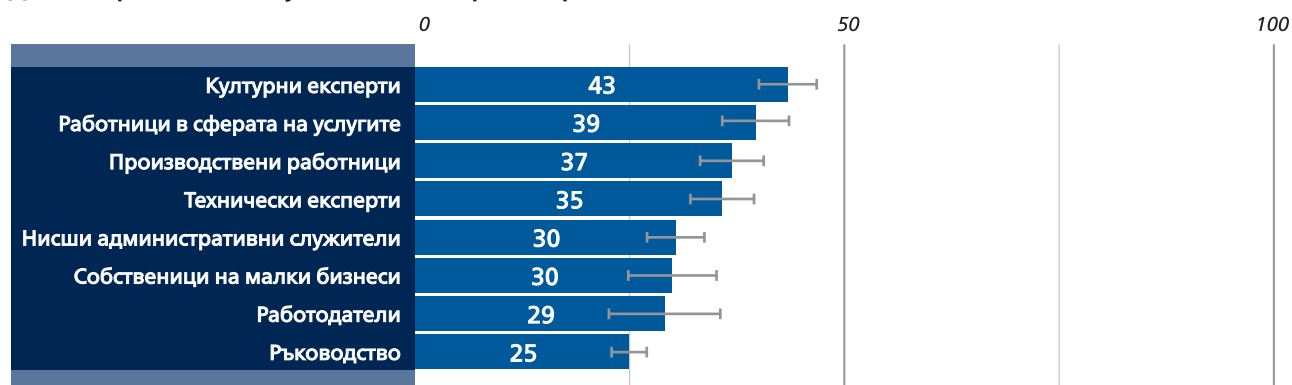
(%)

Интереси на работническата класа

Дял на хората със силно усещане за интереси на работническата класа в съответните им класи

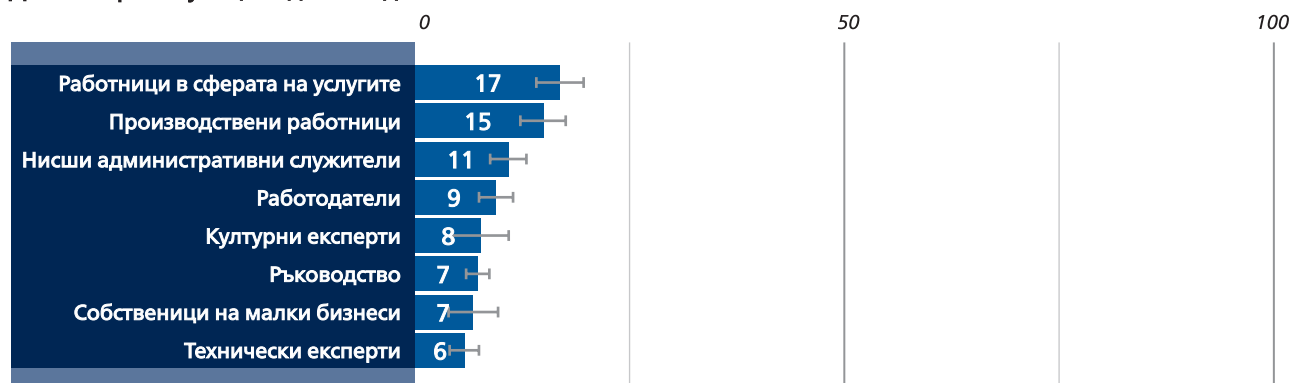
100

Усещане да си на дъното

Дял на хората с усещане да си на дъното в съответните им класи

100

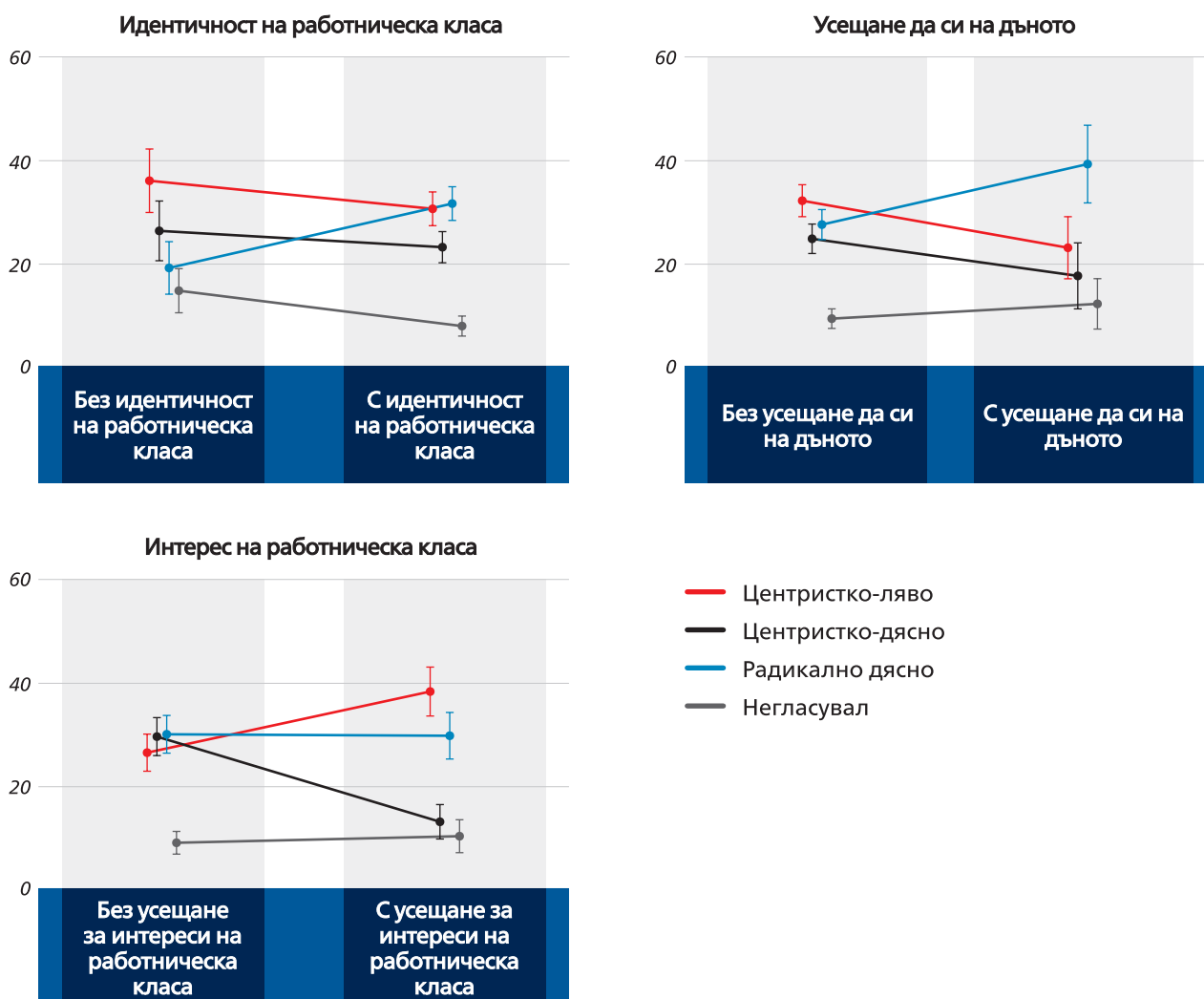

Източник: Презентация на авторите

Електорални намерения сред работниците (производство и услуги) по класова идентичност, усещане да си на дъното и класов интерес

Фигура 11

(%)

Източник: Презентация на авторите (разликата до 100%: други партии)

СПИСЪК НА ИЗОБРАЖЕНИЯТА

- 4 **Фигура 1**
Електорално поведение на работническата класа в Европа 1978-2014 г.
- 9 **Фигура 2**
Схематично представяне на политическото пространство с политически лагери и класи
- 12 **Фигура 3**
Схема на класите въз основа на Daniel Oesch с примерни професии
- 14 **Фигура 4**
Къде са класовите основи на политическите лагери? Електорални намерения сред професионалните класи
- 16 **Фигура 5**
Гласуване за трите политически лагера по класова идентичност, класови интереси и субективен статут
- 19 **Фигура 6**
Разпределение на формите на класово съзнание сред професионалните класи (Oesch): класова идентичност, класов интерес и нисък субективен статут
- 20 **Фигура 7**
Електорални намерения сред работниците от производството и услугите по класова идентичност, субективен статут и класов интерес
- 24 **Фигура 8**
Електорални намерения по обективна класова ситуация
- 25 **Фигура 9**
Електорални намерения за политическите лагери по класова идентичност, социално себепозициониране и класови интереси
- 26 **Фигура 10**
Разпределение на формите на класово съзнание сред професионалните класи (Oesch): класова идентичност, класов интерес и усещане да си на дъното
- 27 **Фигура 11**
Електорални намерения сред работниците (производство и услуги) по класова идентичност, усещане да си на дъното и класов интерес

БИБЛИОГРАФИЯ

- Abou-Chadi, Tarik; Häusermann, Silja; Mitteregger, Reto; Mosimann, Nadja; Wagner, Markus (forthcoming):** Trade-offs of Social Democratic Party Strategies in a Pluralized Issue Space: A Conjoint Analysis, in: *World Politics* 77 (3).
- Abou-Chadi Tarik; Hix, Simon (2021):** Brahmin Left versus Merchant Right? Education, Class, Multiparty Competition, and Redistribution in Western Europe, in: *British Journal of Sociology* 72: 79–92; available at: <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12834> (26.8.2024).
- Abou-Chadi, Tarik; Mudde, Cas; Mitteregger, Reto (2021):** Left Behind by the Working Class? Friedrich-Ebert-Stiftung; available at: <https://library.fes.de/pdf-files/a-p-b/18074.pdf> (31.7.2024).
- Achterberg, Peter (2006):** Class Voting in the New Political Culture: Economic, Cultural and Environmental Voting in 20 Western Countries, in: *International Sociology* 21 (2): 237–261.
- Achterberg, Peter; Houtman, Dick (2006):** Why Do So Many People Vote »Unnaturally«? A Cultural Explanation for Voting Behaviour, in: *European Journal of Political Research* 45 (1): 75–92.
- Ares, Macarena (2021):** Issue Politicization and Social Class: How the Electoral Supply Activates Class Divides in Political Preferences, in: *European Journal of Political Research* 61 (2): 503–523; available at: <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12469> (26.8.2024).
- Armington, Klaus; Weisstanner, David (2022):** Objective Conditions Count, Political Beliefs Decide: The Conditional Effects of Self-Interest and Ideology on Redistribution Preferences, in: *Political Studies* 70 (4): 887–900; available at: <https://doi.org/10.1177/003232321721993652> (26.8.2024).
- Arndt, Christoph; Rennwald, Line (2017):** Workplace Characteristics and Working Class Vote for the Old and New Right, in: *British Journal of Industrial Relations* 55 (1): 137–164.
- Arzheimer, Kai (2018):** Explaining Electoral Support for the Radical Right, in: Jens Rydgren (ed.): *The Oxford Handbook of the Radical Right*, Oxford, pp. 143–165.
- Bartolini, Stefano (2000):** The Political Mobilization of the European Left, 1860–1980: The Class Cleavage, Cambridge.
- Beck, Linda; Westheuser, Linus (2022):** Verletzte Ansprüche: Zur Grammatik des politischen Bewusstseins von ArbeiterInnen, in: *Berliner Journal für Soziologie* 32: 279–316.
- Berelson, Bernard R.; Lazarsfeld, Paul F.; McPhee, William N. (1954):** Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign, Chicago.
- Bithymitris, Giorgos (2021):** The (Im)possibility of Class Identity: Reflections on a Case of Failed Right-Wing Hegemony, in: *Critical Sociology* 47 (3): 475–490.
- Bornschieer, Simon; Häusermann, Silja; Zollinger, Delia; Colombo, Céline (2021):** How »Us« and »Them« Relates to Voting Behavior: Social Structure, Social Identities, and Electoral Choice, in: *Comparative Political Studies* 54 (12): 2087–2122.
- Bourdieu, Pierre (1987):** What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups, in: *Berkeley Journal of Sociology* 3: 1–17.
- Braband, Carsten (2024):** Auf der Suche nach den Linken-WählerInnen, *Luxemburg Gesellschaftsanalyse und linke Praxis Online*; available at: <https://zeitschrift-luxemburg.de/artikel/linke-waehlerinnen-potenzial/> (31.7.2024).
- Butler, Tim; Savage, Mike (2013):** Social Change and the Middle Classes, London.
- Calhoun, Craig (1982):** The Question of Class Struggle: Social Foundations of Popular Radicalism during the Industrial Revolution, Chicago.
- Cavallé, Charlotte (2023):** Fair Enough? Support for Redistribution in the Age of Inequality, Cambridge.

- Damhuis, Koen; Westheuser, Linus (2024):** Cleavage Politics in Ordinary Reasoning: How Common Sense Divides, in: *European Societies* 26 (2024): 1194–1231.
- D’Hooge, Lorenzo; Achterberg, Peter; Reeskens, Tim (2018):** Imagining Class: A Study into Material Social Class Position, Subjective Identification, and Voting Behavior Across Europe, in: *Social Science Research* 70: 71–89.
- Dörre, Klaus (2020):** In der Warteschlange: Arbeiter*innen und die radikale Rechte, Münster.
- Dörre, Klaus; Happ, Anja; Matuschek, Ingo (eds) (2013):** Gesellschaftsbild der Lohnarbeiter:innen: Soziologische Untersuchungen in ost- und westdeutschen Industriebetrieben, Hamburg.
- Dörre, Klaus; Liebig, Steffen; Lucht, Kim Johanna (2024):** Klasse gegen Klima? Transformationskonflikte in der Autoindustrie, in: *Berliner Journal für Soziologie* 34: 9–46.
- Dörre, Klaus (forthcoming):** Demobilisierte Klassengesellschaft: Begriffe, Theorie, Analysen, Politik, Frankfurt/New York.
- Elsässer, Lea; Schäfer, Armin (2023):** Political Inequality in Rich Democracies, in: *Annual Review of Political Science* 26: 469–487; available at: <https://doi.org/https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-052521-094617> (26.8.2024).
- Engels, Jan N.; Arnold, Annika; Schläger, Catrina (2024):** Wie viel Klasse steckt in der Mitte? Erwerbsklassen und ihr Blick auf Arbeit, Gesellschaft und Politik, Friedrich-Ebert-Stiftung; available at: <https://library.fes.de/pdf-files/a-p-b/21171-20240527.pdf> (31.7.2024).
- Engler, Sarah; Weisstanner, David (2020):** The Threat of Social Decline: Income Inequality and Radical Right Support, in: *Journal of European Public Policy* 28 (2): 153–173; available at: <https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1733636> (26.8.2024).
- Eidheim, Marta (2024):** Aligning Working-Class Interests and Preferences: The Case of Inheritance Tax, in: *Scandinavian Political Studies*; available at: <https://doi.org/10.1111/1467-9477.12288> (26.8.2024).
- Evans, Geoffrey; Stubager, Rune; Langsæther, Peter Egge (2022):** The Conditional Politics of Class Identity: Class Origins, Identity and Political Attitudes in Comparative Perspective, in: *West European Politics* 45 (6): 1178–1205.
- Evans, Geoffrey; Tilley, James (2017):** The New Politics of Class: The Political Exclusion of the British Working Class, Oxford.
- Erbslöh, Barbara; Hagelstange, Thomas; Holtmann, Dieter; Singelmann, Joachim; Strasser, Hermann (1987):** Klassenstruktur und Klassenbewusstsein in der Bundesrepublik Deutschland, Endbericht eins DFG-Forschungsprojekts, Universität Duisburg Gesamthochschule.
- Fantasia, Rick (1995):** From Class Consciousness to Culture, Action, and Social Organization, in: *Annual Review of Sociology* 21 (1): 269–287.
- Friedman, Sam; O’Brien, David; McDonald, Ian (2021):** Deflecting Privilege: Class Identity and the Intergenerational Self, in: *Sociology* 55 (4): 716–733.
- Geißler, Rainer; Weber-Menges, Sonja (2006):** »Natürlich gibt es heute noch Schichten!«: Bilder der modernen Sozialstruktur in den Köpfen der Menschen, in: Bremer, Helmut; Lange-Vester, Andrea (eds): *Soziale Milieus und Wandel der Sozialstruktur*, Wiesbaden.
- Gidron, Noam; Hall, Peter A. (2017):** The Politics of Social Status: Economic and Cultural Roots of the Populist Right, in: *British Journal of Sociology* 68 (1): 57–84.
- Gingrich, Jane (2017):** A New Progressive Coalition? The European Left in a Time of Change, in: *The Political Quarterly* 88: 39–51; available at: <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12332> (26.8.2024).
- Gramsci, Antonio (1971):** Selections from the Prison Notebooks, New York.
- Holtmann, Dieter; Erbslöh, Barbara; Hagelstange, Thomas; Singelmann, Joachim; Strasser, Hermann (1988):** Klassenstruktur und Klassenbewusstsein in der Bundesrepublik: Erste empirische Ergebnisse, in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 40: 245–261.
- Jünger, Ernst (1932):** Der Arbeiter: Herrschaft und Gestalt, Hamburg.
- Jackman, Mary R.; Jackman, Robert W. (1983):** Class Awareness in the United States, Berkeley.
- Kern, Horst; Schumann, Michael (1985):** Industriearbeit und Arbeiterbewußtsein: Eine empirische Untersuchung über den Einfluß der aktuellen technischen Entwicklung auf die industrielle Arbeit und das Arbeiterbewußtsein, Frankfurt am Main.
- Kiess, Johannes; Wesser-Saalfrank, Alina; Bose, Sophie; Schmidt, Andre; Brähler, Elmar; Decker, Oliver (2023):** Demokratie und Arbeitswelt in Ostdeutschland: Erlebte Handlungsfähigkeit im Betrieb und (anti)demokratische Einstellungen, Otto Brenner Stiftung; available at: <https://www.otto-brenner-stiftung.de/arbeitswelt-und-demokratie-in-ostdeutschland/> (31.7.2024).
- Kudera, Werner; Mangold, Werner; Ruff, Konrad; Schmidt, Rudi; Wentzke, Theodor (1979):** Gesellschaftliches und politisches Bewußtsein von Arbeitern: Eine empirische Untersuchung, Frankfurt am Main.
- Langsæther, Peter Egge; Evans, Geoffrey (2020):** More than Self-Interest: Why Different Classes Have Different Attitudes to Income Inequality, in: *British Journal of Sociology* 71: 594–607.
- Lepsius, M. Rainer (1993):** Demokratie in Deutschland: Soziologisch-historische Konstellationsanalysen, Göttingen.
- Lindh, Arvid; McCall, Leslie (2020):** Class Position and Political Opinion in Rich Democracies, in: *Annual Review of Sociology* 46: 419–441.
- Lipset, Seymour M. (1959):** Democracy and Working-Class Authoritarianism, in: *American Sociological Review* 24 (4): 482–501.
- Lipset, Seymour M. (1960):** Political Man: The Social Bases of Politics, New York.
- Mann, Michael (1973):** Consciousness and Action among the Western Working Class, London.
- Mannheim, Karl (1929):** Ideologie und Utopie, Schriften zur Philosophie und Soziologie 3, Bonn.
- Marx, Karl (1852) (1961):** Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte, in: *Marx-Engels-Werke Band 8*, Berlin: 111–207.
- Mayer-Ahuja, Nicole; Nachtwey, Oliver (2021):** Verkannte Leistungsträger: Berichte aus der Klassengesellschaft, Berlin.
- McDermott, Monica; Knowles, Eric D.; Richeson, Jennifer A. (2019):** Class Perceptions and Attitudes Toward Immigration and Race Among Working-Class Whites, in: *Analyses of Social Issues and Public Policy* 19 (1): 349–380.
- Mau, Steffen; Lux, Thomas; Westheuser, Linus (2023):** Triggerpunkte: Konsens und Konflikt in der Gegenwartsgesellschaft, Berlin.
- Nolan, Brian; Weisstanner, David (2022):** Rising Income Inequality and the Relative Decline in Subjective Social Status of the Working Class, in: *West European Politics* 45 (6): 1206–1230.
- Oesch, Daniel (2006):** Redrawing the Class Map: Stratification and Institutions in Britain, Germany, Sweden and Switzerland, London.
- Oesch, Daniel; Rennwald, Line (2018):** Electoral Competition in Europe’s New Tripolar Political Space: Class Voting for the Left, Centre-Right and Radical Right, in: *European Journal of Political Research* 57 (4): 783–807.
- Oesch, Daniel; Vigna, Nathalie (2022):** A Decline in the Social Status of the Working Class? Conflicting Evidence for 8 Western Countries, 1987–2017, in: *Comparative Political Studies* 55 (7): 1130–1157.

Payton, Mark E.; Greenstone, Matthew H.; Schenker, Nathaniel (2003): Overlapping Confidence Intervals or Standard Error Intervals: What Do They Mean in Terms of Statistical Significance? In: *Journal of Insect Science* 3 (34): 1–6.

Perez-Ahumada, Pablo (2014): Class Consciousness in a Mature Neoliberal Society: Evidence from Chile, in: *Research in Social Stratification and Mobility* 38: 57–75.

Plenter, Johanna (2024): Ein Teil der Arbeiter? Analyse des Klassenbewusstseins prekär und atypisch Beschäftigter in Deutschland, *Friedrich-Ebert-Stiftung*; available at: <https://www.fes.de/abteilung-analyse-planung-und-beratung/artikelseite-apb/ein-teil-der-arbeiterinnen-klasse> (31.7.2024).

Popitz, Heinrich; Bahrndt, Hans P.; Jüres, Ernst A.; Kesting, Hanno (1957) (2018): Das Gesellschaftsbild des Arbeiters: Soziologische Untersuchungen in der Hüttenindustrie, Wiesbaden.

Prasad, Monica; Perrin, Andrew J.; Bezila, Kieran; Hoffman, Steve G.; Kindleberger, Kate; Manturuk, Kim; Smith Powers, Ashleigh; Payton, Andrew R. (2009): The Undeserving Rich: »Moral Values« and the White Working Class, in: *Sociological Forum* 24: 225–253.

Rathgeb, Philipp (2024): How the Radical Right Has Changed Capitalism and Welfare in Europe and the USA, Oxford.

Rennwald, Line (2020): Social Democratic Parties and the Working Class – New Voting Patterns, London.

Rehbein, Boike; Baumann, Benjamin; Costa, Luzia; Fadaee, Simin; Kleinod, Michael; Kühn, Thomas; Maciel, Fabrício; Maldonado, Karina; Myrczik, Janina; Schneickert, Christian; Schwark, Eva; Silva, Andrea; Silva, Emanuelle; Sommer, Ilka; Souza, Jessé; Visser, Ricardo (2015): Reproduktion sozialer Ungleichheit in Deutschland, Konstanz.

Robison, Joshua; Stubager, Rune; Thau, Mads; Tilley, James (2021): Does Class-Based Campaigning Work? How Working Class Appeals Attract and Polarize Voters, in: *Comparative Political Studies* 54 (5): 723–752; available at: <https://doi.org/10.1177/0010414020957684> (26.8.2024).

Sachweh, Patrick; Lenz, Susanne (2018): »Maß und Mitte« – Symbolische Grenzziehungen in der unteren Mittelschicht, in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 70: 361–389.

Savage, Mike; Bagnall, Gaynor; Longhurst, Brian (2001): Ordinary, Ambivalent and Defensive: Class Identities in the Northwest of England, in: *Sociology* 35 (4): 875–892.

Savage, Mike (2005): Working-Class Identities in the 1960s, in: *Sociology* 39 (5): 929–946.

Schultheis, Franz; Bitting, Barbara; Bühner, Sabine; Kändler, Patrick; Mau, Kristina; Nensel, Markus; Pfeuffer, Andreas; Scheib, Elke; Voggel, Winfried (1996): Repräsentationen des sozialen Raums im interkulturellen Vergleich: Zur Kritik der soziologischen Urteilskraft, in: *Berliner Journal für Soziologie* 6 (1): 43–68.

Sohn-Rethel, Alfred (1973): Ökonomie und Klassenstruktur des deutschen Faschismus, Frankfurt am Main.

Steinberg, Marc W. (1994): The Dialogue of Struggle: The Contest over Ideological Boundaries in the Case of London Silk Weavers in the Early Nineteenth Century, in: *Social Science History* 18 (4): 505–542.

Stjernø, Steinar (2005): Solidarity in Europe: The History of an Idea, Cambridge.

Sosnaud, Benjamin; Brady, David; Frenk, Steven M. (2013): Class in Name Only: Subjective Class Identity, Objective Class Position, and Vote Choice in American Presidential Elections, in: *Social Problems* 60 (1): 81–99.

Teney, Céline; Dochow-Sondershaus, Stephan (2024): Opinion Polarization of Immigration and EU Attitudes Between Social Classes: The Limiting Role of Working Class Dissensus, in: *European Societies*, pp. 1–32.

Thompson, Edward P. (1987): Die Entstehung der englischen Arbeiterklasse, Frankfurt am Main.

Vester, Michael (1970): Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess: Die Entstehung antikapitalistischer Theorie und Praxis in England 1792–1848, Frankfurt am Main.

Vester, Michael; von Oertzen, Peter; Geiling, Heiko; Hermann, Thomas; Müller, Dagmar (2001): Soziale Milieus im gesellschaftlichen Strukturwandel: Zwischen Integration und Ausgrenzung, Frankfurt am Main.

Wagner, Aiko (2024): Eine Frage der Klasse? Analyse des Parteienwettbewerbs nach Berufsklassen und politischen Präferenzen, *FES Diskurs*; available at: <https://www.fes.de/cgi-bin/gbv.cgi?id=21327&ty=pdf> (26.8.2024).

Weber, Max (1922) (1985): Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen.

Wimmer, Christopher (2023): Die Marginalisierten: (Über-)Leben zwischen Mangel und Notwendigkeit, Weinheim und München.

Wright, Erik Olin (1997): Class Counts: Comparative Studies on Class Analysis, New York.

Zollinger, Delia (2022): Cleavage Identities in Voters' Own Words: Harnessing Open-Ended Survey Responses, in: *American Journal of Political Science* 68 (1): 1–21.

ДОПЪЛНИТЕЛНА ИНФОРМАЦИЯ ЗА ПРОЕКТА НА ФФЕ

Mapping the Working Class

→ www.fes.de/arbeiterklasse

ОЩЕ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА

Working Class in the Middle? Occupational classes and their views on work, society and politics

→ FES diskurs Ноември 2024

Left Behind by the Working Class? Social Democracy's Electoral Crisis and the Rise of the Radical Right

→ FES Studie 2021

Analysis of the 2024 European Elections in Germany: Majority for the stable centre despite a strong right wing

→ FES diskurs Juni 2024

Transformation of the Left: Strategic Options for Social Democratic Parties

→ FES impuls Януари 2021

Transformation of the Left: The Resonance of Progressive Programs among the Potential Social Democratic Electorate

→ FES diskurs January 2021

Transformation of the Left: The Myth of Voter Losses to the Radical Right

→ FES diskurs January 2021

Пълните текстове и още публикации на Фондация Фридрих Еберт на:

www.fes.de/publikationen

© 2024

Издател: Фондация Фридрих Еберт България

Ул. Княз Борис I 97, София 1000
България

Отговорен редактор: Жак Папаро
Фондация Фридрих Еберт България
тел. +359 2 980 87 47
bulgaria.fes.de
office.sofia@fes.de

ISBN: 978-619-7666-58-8

Илюстрация корица: Anne Lehmann, www.annelehmann.de

Графичен дизайн: www.leitwerk.com

Предпечат: Прокреатив студио

Translation: James Patterson

Превод от английски език: Ирена Славкова

Редакция: Емилия Бургазлиева

→ Мненията, изразени в тази публикация, принадлежат на авторите и не отразяват непременно позицията на Фондация Фридрих Еберт. Публикациите на Фондация Фридрих Еберт не могат да се използват за целите на предизборни кампании.

→ Данните, на който се базира това проучване, ще бъдат публикувани в Архива на социалната демокрация (Archive of Social Democracy), след като оценките бъдат завършени, освен ако договорните разпоредби или вътрешните регулации на Фондация Фридрих Еберт не пречат на това. Ние публикуваме изследователски данни на <https://collections.fes.de>.

Кои партии се считат за представляващи интересите на работническата класа днес? Има ли все още връзка между класовото съзнание и лявата политическа ориентация? И дали активното класово съзнание имунизира гражданите срещу призивите на радикалното дясно? Тъй като части от работническата класа се стичат към радикалните десни партии, тези въпроси придобиват ново значение. За да намерят отговорите, Линус Вестхойзер и Томас Лукс разглеждат първоначалните данни от проучването, следвайки емпиричен подход.

Двамата автори изследват дали класовото съзнание върви заедно с конкретни предпочитания за гласуване. Те разграничават три измерения на класовото съзнание: класов интерес, класова идентичност и статут. Резултатите показват, че лявата и дясната политика имат своите корени в отделни форми на класовото съзнание: докато притежаването на идентичност на работническа класа и усещане за нисък социален статут прави по-вероятно едни да гласуват за радикалното дясно, то други е по-вероятно да гласуват за центристко-лявото, понеже осъзнават антагонизма между класовите интереси на наемните работници и работодателите. Това показва, че има важни различия в начините, по които класите могат да бъдат политизирани днес.

ISBN: 978-619-7666-58-8

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG